

De bestuurders

INLEIDING

Uit welke sociale groepen van de samenleving waren de bestuurders afkomstig? Werden ze in de loop van de tijd steeds uit dezelfde groep gerecrueteerd of is een verschuiving van de ene groep naar de andere merkbaar? Om dit soort vragen te kunnen beantwoorden, moeten we eerst definiëren wat we eigenlijk onder sociale groepen verstaan. Gebruikelijke manieren om de samenleving in te delen zijn indelingen volgens criteria als inkomen, welstand en/of vermogen, of beroep. Dergelijke indelingen leveren een zogenaamde sociale stratificatie op.⁶⁸

Als we de samenleving willen gaan indelen op grond van inkomen of welstand, kunnen we gaan kijken of men al dan niet wordt aangeslagen in een bepaalde belasting. De aangeslagenen worden vervolgens ingedeeld op basis van de grondslag en de hoogte van de aanslag. Zijn de verschillende sociale lagen aldus gedefinieerd, dan kunnen er eventueel verbanden gelegd worden met andere demografische gegevens, zoals beroep, gemiddelde aanslag en dergelijke.

Als we de samenleving indelen op grond van het beroep dat men uitoefent, dan komen we voor een aantal problemen te staan. Beroepen worden ingedeeld naar de verschillende sectoren van het economische leven. Daarvoor gebruikt men wat betreft de negentiende eeuw meestal de beroepenindeling van de volkstelling van 1889. Dit is echter geen objectiefzakelijke

indeling, maar meer een beroepsprestigeschaal, een rangorde op basis van de maatschappelijke waardering voor bepaalde beroepen.

Een tweede probleem is dat die maatschappelijke waardering in de loop der tijd wijzigde, evenals soms de inhoud van een bepaald beroep. Voor ieder moment in de negentiende eeuw zou men dus precies moeten weten hoe beroepen in de samenleving van dat moment gewaardeerd werden om een correcte beroepenindeling te kunnen maken.

Een manier om dit soort problemen te vermijden is er van uit te gaan dat de maatschappelijke waardering van een bepaald beroep weerspiegeld wordt door het inkomen dat men ermee verwerft. Zo zijn we uiteindelijk toch weer bij een indeling in inkomensgroepen terecht gekomen. Een bijkomend voordeel van een dergelijke indeling is, dat we er tevens mee kunnen nagaan of en in hoeverre de bestuurlijke elite samenviel met de financiële elite.

AANPAKEN EN WERKWIJZE

Belastinggegevens, ook uit het verleden, zijn meestal in ruime mate voorhanden. De ambtenaar die deze gegevens verzamelde en gebruikte voor het opstellen van lijsten en kohieren, deed dat echter niet met het oog op toekomstig historisch onderzoek. Bij het gebruik van belastinggegevens voor ons doel moeten we dan ook enkele kanttekeningen maken.

Ten eerste was er een categorie burgers

Marinus Johannes van den Bosch (1821-1891)
en Anna de Jong (1875-1900) (Part. coll.)

die buiten de belastingheffing viel. Soms is de grootte van die groep vrij exact vast te stellen, soms ook is slechts een grove schatting mogelijk van het aantal niet-aangeslagenen.

Ten tweede is er het bezwaar tegen belastinggegevens als bron, dat niemand graag belasting betaalt (dat is van alle tijden), en dat er door het optreden van belastingontduikers vertekening van de uitkomsten zou kunnen optreden.

Aan het eerste bezwaar is tegemoet gekomen door uit te gaan van een viertal peiljaren: 1813, 1844, 1850 en 1890. Als bronnen zijn de hoofdelijke omslagen en de heffing in de drie rijksbelastingen in 1844 gebruikt. Deze laatste bron is gekozen, omdat in dat jaar in elke gemeente van Noord-Brabant een lijst moest worden samengesteld waarop de 24 hoogstaangeslagenen in de grond, personele en patentbelasting voorkwamen met vermelding van hun beroep en het bedrag dat ze betaalden in elke belasting. Dit maakt een goede vergelijking tussen de verschillende gemeenten mogelijk.

Wat betreft het tweede bezwaar kan opgemerkt worden, dat belastingontduiking voorzover het al vóórkam in de negentiende eeuw collectief is, door alle lagen van de bevolking heen gaat en dus de verhoudingen in principe niet verstoort. Belangrijker nog is het gegeven dat de belastingheffing in de negentiende eeuw veel

minder dan nu een besloten karakter had. De kohieren van de aangeslagenen lagen voor een ieder ter inzage en men kon bezwaren maken tegen de hoogte van de aanslag. Daarbij kwam nog dat men in deze toch vrij kleine gemeenschappen elkaars 'waarde' kende. Grove onjuistheden zullen zich dan ook niet zo gauw hebben voorgedaan. Tenslotte had de belasting die men betaalde rechtstreeks te maken met het al dan niet hebben van het (census)kiesrecht. Wanneer men te laag werd aangeslagen kon men het stemrecht niet uitoefenen.

HET BELASTINGSTELSEL IN DE NEGENTIENDE EEUW

Het belastingstelsel in de vorige eeuw verschilde aanzienlijk van het systeem zoals wij dat nu kennen. Aan het begin van de negentiende eeuw werd door de Minister van Financiën I.J.A. Gogel een geheel nieuw belastingstelsel ingevoerd. Tot dan toe hadden voornamelijk de indirecte belastingen voor de inkomsten van de overheid gezorgd. Vanaf 1806 gingen de directe belastingen een belangrijker rol spelen. De verponding werd herzien tot een nieuwe grondbelasting naar huurwaarde. Personele belasting werd geheven naar kenmerken van weelde en vertering. Grondslagen hiervoor waren de huur, het aantal dienstboden, het aantal paarden en

de waarde van het meubilair. Overigens bleven op de voornaamste primaire levensbehoefte voorlopig nog heffingen bestaan die pas in de zestiger jaren van de negentiende eeuw verdwenen.⁶⁹

In de Franse Tijd, voor West-Brabant van november 1810 tot eind 1813, was een groot aantal Franse belastingen ingevoerd. Dit maakte het na het vertrek van de Fransen noodzakelijk nieuwe richtlijnen voor het heffen van plaatselijke belastingen uit te vaardigen. Bij besluit van 23 december 1813 werd een Reglement op het heffen van Stedelijke en Plaatselijke Belastingen van kracht.⁷⁰

De gemeenten mochten volgens de nieuwe richtlijnen opcenten gaan heffen op een aantal met name genoemde belastingen. Mocht dit echter 'niet toereikende (...) zijn ter bestrijding van de stedelijke en plaatselijke behoeften' dan kon men 'in zoodanige steden en plaatsen, welke minder dan tweeduizend zielen bevatten' en waar 'het montant van het te kort komende gering is, en de plaatselijke omstandigheden zulks toelaten, de penningen ter bestrijding van het voorschreven te kort (...) vinden, door middel van eenen jaarlijkschen persoonelen omslag of repartitie over de in of opgezetenen der gemeente, met inachtneming der relative vermogens (...) volgens eenen staat, daarvan jaarlijks door het stedelijk of plaatselijk bestuur te formeren'.⁷¹ In principe viel iedereen onder deze belasting tenzij hij of zij 'van wel bewezene armoede' was. Nagenoeg alle gemeenten maakten van deze

mogelijkheid gebruik om zo'n personele of hoofdelijke omslag te gaan heffen.

De kohieren van deze hoofdelijke omslag geven aldus indirect een mogelijkheid om het verloop van de inkomens te achterhalen. Belangrijk daarbij is te kijken naar de grondslagen van de belastingheffing. De gemeentewet van 1851 erkende de hoofdelijke omslagen als een van de soorten plaatselijke belastingen. Krachtens artikel 243 zou deze omslag voortaan kunnen worden 'geheven naar grondslagen, die voor een redelijke maatstaf van het inkomen der belastingschuldigen te houden zijn'.⁷² In 1865 nam de betekenis van deze individuele belasting op het inkomen toe als gevolg van de afschaffing van de plaatselijke accijnzen.⁷³

DE HOOFDELIJKE OMSLAG IN WEST-BRABANT

Noch de verschillende reglementen noch de gemeentewet van 1851 waren erg duidelijk op welke grondslagen de belasting geheven moest worden en hoe het inkomen geschat moest worden. Een circulaire van de regering aan Gedeputeerde Staten van Holland van 18 augustus 1818 gaf aan dat 'de klassificatie der ingezetenen in de omslagen noodzakelijk plaats moet hebben naar de vermoedelijke consumtie, of den uiterlijken staat der contribuabelen'.⁷⁴

Hoewel de wetgever betrekkelijk veel overliet aan het eigen initiatief van de gemeentebesturen, blijkt toch dat in onze

zeven gemeenten een zekere uniformiteit valt te bespeuren in de normen die men hanteerde. In de eerste helft van de negentiende eeuw zijn de grondslagen 'de vermoedelijke consumptie en den uiterlijken staat der contribuabelen'.⁷⁵ Na het in werking treden van de gemeentewet in 1851 worden de grondslagen specifiek geformuleerd:

- a. de uiterlijke staat die de belasting-schuldigen voeren,
- b. hunne vertering,
- c. de bezoldiging of voordeelen genoten voor het bekleeden van ambten en bedieningen, de pensioenen en de zuivere inkomsten van bedrijven, ambachten en vermoedelijke in komen'.⁷⁶

In Rucphen werd deze omschrijving nog aangevuld met 'de vermoedelijke zuivere inkomsten, spruitende uit het bezit van vaste eigendommen en zakelijke rechten naar aftrek der renten verschuldigd voor daarop gelegde bezwaren uit schuldbrieven, uitstaande kapitalen of enige andere bron van bestaan'.⁷⁷ Aangeslagen werden de hoofden van huisgezinnen en personen met eigen middelen van bestaan of een zeker inkomen, die inwoonden bij ouders of anderen. De ondergrens waar beneden geen belasting betaald hoefde te worden, varieerde enigszins naar plaats en tijd. Meestal bedroeg het laagste inkomen waarbij men nog binnen de belastingheffing viel, tussen de *f* 100,- en *f* 200,-

per jaar, met dien verstande dat het bedrag voor inwonende personen *f* 50,- lager lag. Men ging bij het berekenen van de aanslag in de loop der jaren wel steeds nauwkeuriger de tarieven omschrijven zoals bijvoorbeeld in Roosendaal in 1875. De tarieven werden toen als volgt berekend voor een inkomen van:

<i>f</i> 200,- < <i>f</i> 300,-	0,50%
<i>f</i> 300,- < <i>f</i> 500,-	0,75%
<i>f</i> 500,- < <i>f</i> 1.100,-	1,00%
<i>f</i> 1.100,- < <i>f</i> 1.500,-	1,25%
≥ <i>f</i> 1.500,-	1,50% ⁷⁸

Van jaar tot jaar konden er verschillen optreden bij de heffing, omdat de behoefte van de gemeenten aan dekkingsmiddelen varieerde (bijvoorbeeld omdat kapitaalsuitgaven voor grotere projecten niet werden gespreid). Bovendien hield men van gemeentewege soms ook rekening met wijzigingen van de economische situatie.

EEN MOMENTOPNAME UIT 1844

Zoals hierboven al is vermeld, werd in 1844 in elke gemeente in Noord-Brabant door de belastingontvangers een lijst opgesteld met daarop de namen van de 24 hoogstaangeslagenen in de drie rijksbelastingen: de grondbelasting, de personele belasting en de patentbelasting.⁷⁹ Op de lijsten kwamen geen vrouwen voor en geen mannen ouder dan 65 jaar.

Ook notarissen en geestelijken waren niet opgenomen. Naast de bedragen die voor de verschillende belastingen werden betaald, zijn ook de beroepen en nevenberoepen vermeld. Omdat de criteria voor het samenstellen van deze lijsten overal dezelfde waren, maakt dat een goede vergelijking tussen de zeven Westbrabantse gemeenten mogelijk. De lijsten zeggen bovendien iets over het welstandsniveau en de aard van de betreffende gemeente. De lijsten van de zeven gemeenten zijn integraal opgenomen als bijlage 1.

Het is interessant een vergelijking te maken van de beroepen die de financiële elite in de verschillende gemeenten uitoefenden. In de onderstaande tabel is een en ander schematisch weergegeven.

Wat kunnen we van deze tabel aflezen? Er is een verdeling gemaakt in vijf groepen: landbouw, verzorgende beroepen, handel en verkeer, beambten (ambtenaren) en grondeigenaren/renteniers.

In de categorie landbouwers treffen we in hoofdzaak akkerbouwers aan. Uitzonderingen daarop vinden we in Oudenbosch,

waar twee boomkwekers, en in Willemstad, waar twee veeboeren in deze categorie zijn opgenomen. In Rucphen oefenden vijf akkerbouwers nog nevenactiviteiten uit. Twee combineerden hun beroep met dat van tapper, een met dat van bakker, een met dat van smid en een oefende naast de akkerbouw nog het beroep van grutter uit.

Onder de verzorgende beroepen vinden we altijd een aantal tappers, bakkers en winkeliers, terwijl in de sector handel en verkeer meestal kooplieden zijn opgenomen. Alleen in Oudenbosch en Willemstad vinden we in die groep ook nog enkele schippers.

De diversiteit aan beroepen is in Oudenbosch duidelijk het grootst, terwijl Rucphen een bijna exclusief agrarische gemeenschap is. Zelfs de meest primaire verzorgingsfuncties worden in combinatie met het boerenbedrijf uitgeoefend. Een dergelijke eenzijdige beroepsstructuur zal zeker invloed hebben gehad op het sociaalmentale klimaat in deze samenleving.

Beroepen hoogstaangeslagenen in 1844

	Hoeven	O'bosch	R'daal	Rucphen	St'buiten	W'stad	W'drecht
landbouw	12	6	9	23	14	14	14
verz. ber.	10	8	10		7	6	8
handel en verk.		5	2		2	4	1
beambten	2	2	3	1	1		1
grondeig./rent.	3						

De Bloemenmarkt te Roosendaal, 1831
(Naar een tekening van M. van Straten. Coll. Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch)

Behalve naar de differentiatie in de beroepen is het de moeite waard te kijken of er in 1844 bestuurders deel uitmaakten van de financiële bovenlaag, en zo ja hoeveel dat er dan waren.

Voor dat doel is een driedeling gemaakt naar diegenen die in 1844 deel uitmaakten van het plaatselijke bestuur, degenen die eerder een dergelijke positie bekleedden en degenen, van wie wij weten dat zij na 1844 in het plaatselijk bestuur terecht zouden komen.

	exbest.	best. 1844	toekom- stige best.
Hoeven	1	5	1
Oudenbosch		5	3
Roosendaal		4	4
Rucphen	1	4	3
Standdaarbuiten		4	5
Willemstad		5	5
Woensdrecht	1	3	6

Deze vergelijking levert ons aanwijzingen op dat rond het midden van de negen-

tiende eeuw de bestuurders en de financiële bovenlaag deels samenvielen.

Tenslotte willen we nog even stilstaan bij het welstandsniveau van de verschillende gemeenten. De hoogste aanslagen in de zeven gemeenten waren:

Hoeven	f 133,57
Rucphen	f 155,76
Oudenbosch	f 184,51
Woensdrecht	f 186,66
Standdaarbuiten	f 353,98
Willemstad	f 465,63
Roosendaal	f 596,03

De hoogte van het bedrag, dat is samengesteld uit de drie verschillende rijksbelastingen, wordt voor het grootste deel bepaald door datgene wat men aan de grondbelasting diende te betalen. Grond en de daaruit voortvloeiende baten vormden op dat moment nog steeds de belangrijkste bron van inkomsten. De hoogste aanslagen in Hoeven en Rucphen blijven duidelijk ten achter bij die in de andere gemeenten. De meer gedetailleerde gegevens in de bijlagen bevestigen het beeld

van de 'arme' zuiver agrarische gemeenten Rucphen en Hoeven.

INKOMENSVERDELING

Om een correcte vergelijking te kunnen maken tussen de bestuurders onderling en tussen de bestuurders in verschillende gemeenten en verschillende tijden, moesten de inkomensgegevens uit de hoofdelijke omslagen (die per gemeente immers van *relatieve* betekenis zijn) gestandaardiseerd worden. Van ieder jaar is daartoe de gemiddelde hoogte van de aanslag uitgerekend. Deze gemiddelde aanslag werd vervolgens op 100 gesteld. Vervolgens kreeg iedere individuele aanslag een indexcijfer, door de aanslag te delen door de gemiddelde aanslag en te vermenigvuldigen met 100. Het indexcijfer geeft dus de relatie aan met het gemiddelde van een bepaald jaar. De werkelijke bedragen (in guldens) en het daarbij behorende indexcijfer zijn voor iedere individuele bestuurder vermeld in zijn biografische gegevens. Zoveel mogelijk is er daarbij naar gestreefd voor iedere bestuurder drie peiljaren op te nemen: het eerste en het laatste jaar dat een bestuurlijke functie werd bekleed en het middelste jaar van de zittingsperiode.

Vervolgens is voor de peiljaren 1815, 1850 en 1890 (of bij het ontbreken van dat specifieke jaar het dichtstbijzijnde jaar) een indeling van de aangeslagenen gemaakt naar belastingklasse. Er zijn zes klassen gemaakt. Groep I wordt gevormd

door de 10% laagst aangeslagenen in de belastingklasse, groep II door de daaropvolgende 10%, groep III door de volgende 15%, groep IV door de volgende 20%, groep V eveneens door de volgende 20% en groep VI tenslotte door de 25% hoogst aangeslagenen. De tabellen 13 geven een overzicht van de verschillende categorieën per peiljaar per gemeente.⁸⁰

Als we de percentagecijfers in deze tabellen met elkaar vergelijken, blijkt dat de spreiding over de verschillende categorieën rond 1815 duidelijk groter is dan in 1890. In de eerste helft van de negentiende eeuw blijken de verschuivingen nog beperkt van aard. Na 1850 echter treden er soms grote verschillen op. De grootste verandering zien we in Roosendaal en Nispen. In 1814 valt 62% van het totaal aantal aangeslagenen in categorie I. In 1850 is dat 58%, maar in 1890 is dat gestegen naar 98%. Dat betekent dat er in 1890 in Roosendaal enkele personen zijn geweest met een hoge tot zeer hoge aanslag in de hoofdelijke omslag. Deze kleine groep nam het leeuwedeel van de totale belastingopbrengst voor zijn rekening.

Laten we die groep eens van dichtbij bekijken: de gemiddelde aanslag van 1890 lag op *f* 6,92. De hoogste werkelijke aanslag bedroeg *f* 340,48. Geïndexeerd komt dat neer op 4920! De man die dat moest betalen, was wethouder Emile Petrus Antonius van Loon, grootgrondbezitter. Hij was in zijn eentje goed voor bijna 4% van de totale opbrengst aan belasting. Een andere hoogaangeslagene in 1890 was het

1815

	Hoeven		O'bosch		R'daal		Rucphen		St'buiten		W'stad		W'drecht	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
I	123	58	296	79	448	62	143	43	101	75	57	42	83	61
II	35	17	65	17	174	24	64	19	7	5	26	19	8	6
III	20	9	12	3	71	10	51	15	7	5	23	17	14	10
IV	14	7	0	0	25	3	47	14	7	5	16	12	10	7
V	18	8	0	0	2	<1	18	5	10	8	9	7	11	8
VI	2	1	2	1	1	<1	10	3	2	1	6	4	11	8
	212	100	375	100	721	99	333	99	134	99	137	100	137	100

1850

	Hoeve ¹		O'bosch		R'daal		Rucphen		Stbuiten		W'stad ²		W'drecht	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
I	148	55	268	77	390	58	212	55	122	69	53	47	168	71
II	49	18	51	15	181	27	77	20	16	9	30	27	24	10
III	30	11	25	7	69	10	53	14	14	8	10	9	15	6
IV	21	8	0	0	21	3	24	6	10	6	16	14	19	8
V	12	4	0	0	9	1	9	2	6	3	1	1	3	1
VI	7	3	2	1	3	<1	7	2	8	5	2	2	8	3
	267	99	346	100	673	99	382	99	176	100	112	100	237	99

1) de hoogste aanslag f 80,- t.b.v. het seminarie is niet meegeteld. 2) vijf aanslagen van f 0,- niet meegeteld.

1890

	Hoeven ¹		O'bosch		R'daal		Rucphen		Stbuiten		W'stad ²		W'drecht	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
I	245	74	321	75	1223	98	388	75	81	63	169	94	125	68
II	34	10	51	12	16	1	72	14	27	21	6	3	20	11
III	13	4	28	7	7	<1	24	5	10	8	1	1	15	8
IV	28	8	19	4	2	<1	20	4	4	3	1	1	15	8
V	8	2	5	1	0	0	7	1	5	4	1	1	4	2
VI	2	1	3	1	1	<1	5	1	1	1	1	1	4	2
	330	99	427	100	1249	99	516	100	128	100	179	101	183	99

1) de hoogste aanslag f 138,- t.b.v. het seminarie is niet meegeteld. 2) 7 aanslagen van f 0,- niet meegeteld.

Petrus Cornelis de Weert (1849-1910) en
Virginia Isabella Maria Elisabeth Adan
(1859-1900)

raadslid Willem Laane, bankier en industrieel, met een aanslag van *f* 233,80 (index 3378). Ook wethouder Petrus Adrianus Gerardus van Gilse, 'projectontwikkelaar' en ondernemer, behoorde met een aanslag van *f* 138,61 (index 2003) nog tot de kleine groep van veelbetalers. Daarentegen betaalde iemand als burgemeester Schoonheijt, akkerbouwer en molenaar, 'slechts' *f* 15,03 (index 217).

Deze verschuiving van een betrekkelijk evenwichtige inkomensverdeling naar een klein, maar verhoudingsgewijs zeer rijk groepje en een grote groep minder vermogenden, hangt nauw samen met de ontwikkeling van Roosendaal als 'geïndustrialiseerde' gemeente. Blijkbaar heeft de gewijzigde economische structuur ook belangrijke wijzigingen in de sociale structuur aangebracht. In 'zuivere' landbouwdorpen zoals Hoeven, Rucphen, Standdaarbuiten, en Woensdrecht zien we dit soort verschillen veel minder. De hoogst aangeslagenen in deze gemeenten in 1890 zijn François Petrus Tombrink en Johannes Vermunt met *f* 60,- (index 804) in Hoeven; Bernardus van de Zande met *f* 109,25 (index 1091) in Rucphen; raadslid Cornelis Aarden met *f* 67,50 (index 936) in Standdaarbuiten en Cornelis Jacobs met *f* 100,36 (index 735) in Woensdrecht.

Een algemene trend lijkt te zijn dat in het begin van de negentiende eeuw de be-

stuurders een sociaal meer samenhangende groep vormden dan aan het eind van de negentiende eeuw (zie bijvoorbeeld Oudenbosch, Rucphen en Woensdrecht). Het is duidelijk dat het merendeel van de bestuurders tevens tot de beter gesitueerden gerekend moet worden. Het best komt dit naar voren in tabel op pagina 76 waar de gemiddelde aanslag van de totale bevolking en de gemiddelde aanslag van de bestuurders per peiljaar met elkaar vergeleken worden. Tevens wordt nog het procentueel aandeel van de bestuurders in het totaal van de belastingopbrengst zichtbaar gemaakt.

De tabel spreekt voor zich en behoeft nauwelijks toelichting. Het blijkt dat de werkelijke gemiddelde aanslag per gemeente nogal varieerde. De bestuurders betaalden zowel rond 1815 als in 1850 en 1890 aanzienlijk meer dan de doorsnee-burger. Opvallend is de hoge gemiddelde aanslag van de bestuurders in Roosendaal in 1890, *f* 74,91 tegenover de gemiddelde aanslag van *f* 6,92. Zoals we eerder zagen komt dit door enkele 'uitschieters'. Dit blijkt eveneens uit het percentage dat door de bestuurders werd opgebracht (12,1). In Willemstad brachten de bestuurders in 1850 bijna een derde en in 1890 bijna een kwart van het totaal op. Ook in Standdaarbuiten moest de bestuurlijke elite in 1890 flink in de buidel tasten.

	1815			1850			1890		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Hoeven	9,43	23,02	10,4	7,62	23,-	7,9	7,46	35,57	10,1
O'bosch	13,06	33,25	6,8	11,36	43,90	11,4	8,67	34,60	9,4
R'daal	7,80	20,79	5,2	8,62	29,16	8,2	6,92	74,91	12,1
Rucphen	5,11	15,22	8,1	7,44	20,56	5,6	10,01	37,50	6,7
St'buiten	13,66	46,50	10,2	12,50	47,83	13,00	7,21	30,90	20,1
W'stad	23,91	46,50	11,4	10,71	28,77	31,2	14,53	86,58	23,3
W'drecht	10,58	36,29	17,5	7,59	34,92	13,6	13,66	43,31	13,9

I = gemiddelde aanslag II = gemiddelde aanslag bestuurders
 III = procentueel aandeel van de bestuurders in het totale aanslag

RIJK EN ARM

Hoewel de gebruikte bronnen ons geen volledig beeld geven van de financiële positie van de bestuurlijke elite, is het toch goed mogelijk enige conclusies te trekken. Een algemeen beeld is dat er in de zeven gemeenten meer afstand ontstaat tussen enkele zeer welgestelden en een groot deel van de bevolking. In de eerste helft van de negentiende eeuw was dit verschil nog relatief klein. In de periode 1850-1890 wordt het verschil echter aanzienlijk. De gemeente die er op dit punt het meest uitspringt is tevens de meest geïndustrialiseerde gemeente, namelijk Roosendaal.

Onder de leden van de financiële top bevinden zich ook de bestuurders. Meestal slagen ze er ook in om in de loop van de tijd hun positie te verbeteren. Het bezit van enig kapitaal blijkt dus in ieder geval, naast andere kwalificaties, bij te dragen aan een goede uitgangspositie om een bestuurderspost te verwerven.

BESTUURDERS VAN NABIJ BEKEKEN

Hierboven hebben we een algemeen beeld proberen te schetsen. Hierna zullen we een aantal individuele bestuurders portretteren in hun omgeving, om zo het algemene beeld wat meer kleur te geven.

Burgemeesters tussen 1813 en 1890

	* — †	ambts- termijn	aanvaard op leeftijd van	duur periode in jaren
<i>Hoeven</i>				
H.W. Gerlagh	(1764-1855)	1813-1833	49 jaar	20 jaar
A. van Eekelen	(1784-1855)	1833-1855	49 jaar	22 jaar
C. Broekhoven	(1815-1892)	1855-1892	40 jaar	37 jaar
<i>Oudenbosch</i>				
J.B. van Breda	(1750-1819)	1813-1819	63 jaar	6 jaar
J.J. van Breda	(1791-1873)	1819-1821	28 jaar	2 jaar
F. Verheijen	(1770-1831)	1821-1831	61 jaar	10 jaar
H.P. van den Dries	(1796-1866)	1831-1866	35 jaar	35 jaar
J.C.C. Middelaer	(1826-1878)	1867-1879	41 jaar	12 jaar
J.J.B. de Klijn	(1841-19??)	1879-1900	38 jaar	21 jaar
<i>Roosendaal</i>				
A.C. van Gilse	(1747-1814)	1813-1814	66 jaar	1 jaar
J.P. van Gilse	(1781-1848)	1814-1838	33 jaar	24 jaar
J.S. Eerens	(1773-1840)	1837-1840	64 jaar	3 jaar
T.J. v. Reijnsingen	(1796-1876)	1840-1851	44 jaar	11 jaar
L.J. Schoonheijt	(1809-1892)	1851-1892	42 jaar	41 jaar
<i>Rucphen</i>				
J. Voeten sr.	(1761-1839)	1813-1832	52 jaar	19 jaar
J. Voeten jr.	(1805-1838)	1832-1838	27 jaar	6 jaar
N. de Weert	(1810-1872)	1838-1872	28 jaar	34 jaar
H. Antonissen	(1816-1894)	1872-1894	56 jaar	22 jaar
<i>Standaardbuiten</i>				
F.J. Schadden	(1747-1842)	1813-1820	66 jaar	7 jaar
A. Santbergen	(1748-1840)	1821-1833	73 jaar	12 jaar
M. van Kastel	(1769-1841)	1833-1841	64 jaar	8 jaar
J. van Steen	(1804-1863)	1842-1850	38 jaar	8 jaar
L.A. Corstiaensen	(1792-1859)	1850-1859	58 jaar	9 jaar
J. van Dorst	(1808-1879)	1859-1879	51 jaar	20 jaar
J.J.B. de Klijn	(1841-19??)	1879-1900	38 jaar	21 jaar
<i>Willemstad</i>				
J. Heller	(1761-1825)	1813-1813	52 jaar	0 jaar
W. Brand	(1763-1841)	1813-1817	50 jaar	4 jaar
J.C. Maris	(1783-1835)	1817-1824	34 jaar	7 jaar
J. van Oldenborgh	(1776-1833)	1824-1831	48 jaar	7 jaar
J.C. Maris	???	1831-1835	???	4 jaar
A. van der Hoog	(1752-1840)	1835-1840	83 jaar	5 jaar
D. van Wijngaarden	(1774-1849)	1841-1849	67 jaar	8 jaar
J.C. Punt	(1788-1866)	1849-1854	61 jaar	5 jaar
A.A. Schippers	(1800-1858)	1854-1858	54 jaar	4 jaar
J. van Wijngaarden	(1823-1903)	1858-1867	35 jaar	9 jaar
J.M. Beausar	(1829-1909)	1867-1871	38 jaar	3 jaar
H. de Lint	(1837-1920)	1871-1873	34 jaar	2 jaar
C.H. Maris	(1831-1916)	1873-1883	42 jaar	10 jaar
H.A. van Rijn	(1856-1901)	1883-1901	27 jaar	18 jaar
<i>Woensdrecht</i>				
C. van de Moer	(1765-1848)	1813-1837	48 jaar	24 jaar
B. Couwenbergh	(1787-1867)	1837-1852	50 jaar	15 jaar
G. Moors	(1812-1888)	1852-1888	40 jaar	36 jaar
E.M.G. Moors	(1855-1926)	1888-1917	33 jaar	29 jaar

Willem Laane (1833-1900) en Mathilde Agnes Maria Vermeulen (1836-1919) (Uit: A.W.E. Dek, De geslachten Laane, Laanen en Lanen (Wassenaar 1970))

In onderstaand staatje staan enkele gegevens welke we uit de tabel kunnen opmaken op een rijtje.

Om te beginnen zullen we eerst aandacht besteden aan de burgemeesters van de zeven gemeenten als groep.

Van de 44 burgemeesters bleven er 21 tot aan hun dood in functie. Zelfs van de veertien Willemstadse burgemeesters stierven er nog vijf in het harnas. De gemiddelde leeftijd waarop zij hun ambt aanvaardden, liep per gemeente uiteen: gezien het kleine aantal individuen waar het hier om gaat, is het moeilijk daar harde conclusies uit te trekken. Opvallend is wel dat een gemeente als Standdaarbuiten blijkbaar een voorkeur had voor wat oudere mannen als burgervader. Voor de

overige gemeenten gold een leeftijd tussen de veertig en vijftig jaar klaarblijkelijk als gunstig (zie tabel p. 76-77).

Wat de duur van de ambtsperiode betreft, springt Willemstad er opvallend uit: daar bleven de burgemeesters gemiddeld iets langer dan de officiële ambtsperiode van zes jaar, zoals die na 1825 gold. In de overige gemeenten bleven de burgemeesters gemiddeld veel langer aan, tot ruim vier ambtsperiodes toe, zoals in Hoeven en Woensdrecht.

De totale gemiddelde zittingsduur van de groep burgemeesters is ruim zeventien jaar. Dat ligt in de buurt van bijvoorbeeld de gemiddelde zittingsduur van de Roosendaalse raadsleden, die bijna zestien jaar bedroeg.

Gemeente	Gemiddelde leeftijd	Gemiddelde duur ambtsperiode	aantal burgemeesters
Hoeven	46 jaar	26-27 jaar	3
Oudenbosch	42-43 jaar	14-15 jaar	6
Roosendaal	49-50 jaar	16-17 jaar	5
Rucphen	40-41 jaar	20-21 jaar	5
Standdaarbuiten	55-56 jaar	11-12 jaar	7
Willemstad	48-49 jaar	67 jaar	14
Woensdrecht	42-43 jaar	26-27 jaar	4

Antonius Akkermans (1865-1926) (Part. coll.)

Over enkele individuele burgemeesters en raadsleden zullen de volgende korte impressies gaan.

Boer of burgemeester?

Hendrikus Antonissen (1816-1894)

‘De wethouder Antonissen is wel een geschikt persoon, maar een boer, met alle zijne als aangeboren karigheid, waardoor niets goeds tot stand komt en alle vooruitgang wordt tegengewerkt’. Aldus het oordeel van de Commissaris des Konings over Hendrikus Antonissen, een van de kandidaten voor het burgemeesterschap van Rucphen in 1872.⁸¹ Ondanks dit niet eenduidig positieve gevoelen van de provinciale overheid werd Antonissen benoemd. Op 14 juni 1872 sprak hij voor het eerst de gemeenteraad als burgemeester toe: ‘...Ik neem echter deze gelegenheid waar u te verzoeken mij in alles wat de belangen onzer gemeente betreft uw inlichtingen te verstrekken en tevens zoveel mogelijk behulpzaam te zijn, opdat wij gezamenlijk van de bloei en vooruitgang dezer gemeente, waaraan ik alle mijne krachten zal wijden, getuige mogen zijn’.⁸² Vooruitgang of behoudzucht, wat zou het worden?

Hendrikus Antonissen werd op 9 april 1816 in de dorpskom van Rucphen geboren als zoon van Paulus Antonissen en Paulina van Gastel. Hij zou deel gaan uit-

maken van een ingewikkeld netwerk van aan elkaar verwante bestuurders. Zijn moeder was een dochter van Johannes van Gastel, die van 1813 tot 1820 zitting had in de gemeenteraad van Rucphen. Hendrikus trouwde op 18 mei 1839 met Dingena de Weert, een nicht van Rucphens derde burgemeester, Nicolaas de Weert. Dingena was de weduwe van Johannes Voeten, een zoon van Josephus Voeten sr., Rucphens eerste burgemeester. Hendrikus’ zwager was Marijnus Mies, raadslid in Rucphen van 1855 tot 1867 en van 1869 tot 1889, en wethouder van 1872 tot 1889. Diens dochter, Johanna Mies, trouwde met Johannes van Nispen, van 1869 tot 1887 Rucphens gemeentesecretaris.

Hendrikus’ zoon Paulus zou raadslid zijn van 1894 tot 1901 en gemeente-ontvanger van 1901 tot 1907. Hij trouwde Adriana Jongeneelen, een dochter van het raadslid Antonius Jongeneelen. Hendrikus’ kleindochter Maria Christina tennslotte huwde met Antonius Nicolaas Jongeneelen, een zoon van het raadslid Jacobus Adrianus Jongeneelen.

Hendrikus Antonissen begon zijn politieke loopbaan in 1845. Hij volgde toen zijn dorpsgenoot Huibregt Gielen op als raadslid en als assessor (vanaf 1851 wethouder geheten). De eerstvolgende 20 jaar zien we noch Antonissen noch enig ander raadslid krachtig stelling voor of te-

Hermanus Petrus van den Dries (1796-1866)

gen iets of iemand nemen in de raadsvergaderingen. Het is mogelijk dat dit beeld enigszins vertekend is door de wijze van notuleren van de vergaderingen. Maar in de tweede helft van de zestiger jaren zien we toch dat er een andere, meer kritische geest gaat heersen onder de raadsleden. Er ontstond wel eens discussie, bij bepaalde onderwerpen stonden voor- en tegenstemmers op. In 1866 ging Antonissen akkoord met een voorstel tot schorsing van zijn collega-wethouder Bernardus van de Zanden, een Sprundelaar. Burgemeester Nicolaas de Weert stemde juist tegen. De raad besloot overigens bij meerderheid tot schorsing van Van de Zanden.⁸³

Afgezien van dit voorval nam Antonissen zelden of nooit opmerkelijke stellingen in. Hij stemde als een van de weinigen tegen een salarisverhoging van de gemeentelijke veldwachters.⁸⁴ Maar meestal onderscheidde hij zich in zijn stemgedrag niet wezenlijk van de andere raadsleden.

Na het overlijden van burgemeester De Weert in februari 1872 braken voor Antonissen en enkele andere sollicitanten spannende tijden aan. Naast Antonissen hadden ook het raadslid Johannes Verpaalen, de gemeentesecretaris Johannes van Nispen, de gemeente-ontvanger Josephus Voeten en een zoon van de overleden burgemeester, Jacobus de Weert, gesolliciteerd. Uit hun sollicitatiestukken

komen de persoonlijke en dorpspolitieke verhoudingen scherper naar voren dan uit welke andere archiefstukken ook. Vooral de sollicitant Verpaalen had zijn pen in azijn gedoopt. Hij stelde zijn kandidatuur middels bittere kritiek op zijn mede-sollicitanten: Antonissen verweet hij lafheid. Zo zou Antonissen buiten de raadsvergadering om gesteld hebben dat de combinatie burgemeester-bierbrouwer, zoals bij De Weert het geval zou zijn, geen gelukkige was. Verpaalen meende dat Antonissen dit op een raadsvergadering had moeten mededelen.

Verder vond hij dat er voor de kandidaat Jacobus de Weert wat al te nadrukkelijk werd geijverd door de Sprundelse wethouder Johannes de Weert en enkele andere raadsleden uit dat kerkdorp. Ook voor de overige sollicitanten had hij geen goed woord over. In zijn sollicitatiebrief klaagde hij echter vooral over het feit dat hij als middenstander in de raad steeds had moeten opboksen tegen de gevestigde landbouwbelangen. Hij werd zelfs voor 'liberaal' uitgemaakt!

De Commissaris des Konings trok zo zijn conclusies. In zijn aanbeveling aan de Minister van Binnenlandse Zaken stelde hij De Weert en Antonissen op één lijn.⁸⁵ Bij Koninklijk Besluit van 25 mei 1872, nr. 19, werd laatstgenoemde tot burgemeester benoemd.

Wat gebeurde er nu gedurende de ambts-

Nicolaas de Weert (1810-1872) en Christina Aarde (1815-1877) (Fotocoll. Gemeente Rucphen)

periode van Antonissen met voorzieningen op bijvoorbeeld het gebied van de gezondheidszorg en het onderwijs? Artsen van buiten de gemeente moesten de armenpraktijk verzorgen. Zij kwamen uit de naburige plaatsen Essen, Eten en Roosendaal. Pogingen in 1885 en 1886 om een eigen gemeentearts aan te trekken leidden tot niets, waarschijnlijk vanwege een te laag salarisbod. Pas in 1889 leek er een arts te zullen komen: Dr De Haan uit Ruurlo. Maar deze bracht een nieuw probleem mee. De Haan was gereformeerd, iets wat de katholieke geestelijkheid waarschijnlijk niet zou kunnen accepteren. De raad stemde dan ook unaniem tegen een aanstelling van De Haan. Vier jaar later stemde de raad ook de aanstelling van een vroedvrouw af, ofschoon M.A. Oosterbaan, een vroedvrouw uit Ginneken, het gemeentebestuur had laten weten voor die functie belangstelling te hebben. Het argument luidde dat de aanstelling van een vroedvrouw de komst van een geneesheer in de weg zou staan. Een gemeentearts zou er uiteindelijk pas in 1897, jaren na de dood van Antonissen komen.⁸⁶

Op het gebied van het onderwijs werd er tijdens de ambtsperiode van Antonissen in 1882 een school met onderwijzerswoning te Sprundel gebouwd. De discussie in de raad spitste zich daarbij toe op het aantal lokalen. Een aantal raadsleden vond twee lokalen voor 130 leerlingen

voldoende. Een meerderheid, waartoe Antonissen behoorde, koos voor drie lokalen.⁸⁷ De bouw van de school met onderwijzerswoning in Schijf had meer voeten in aarde. Nadat inwoners uit Schijf een verzoek ingediend hadden voor een school, duurde het nog drie jaar vooraleer die ook daadwerkelijk werd gebouwd. Maar pas nadat de Kroon het gemeentebestuur van Rucphen gedwongen had een aanschrijving van Gedeputeerde Staten hierover uit te voeren.⁸⁸

Een provinciale verordening uit oktober 1881 biedt ons een aardige kijk op het denken over de waarde van het onderwijs in Rucphen. De verordening beoogde het schoolverzuim van kinderen tot 12 jaar tegen te gaan, door hen te verbieden tussen 9 en 12 uur in de voormiddag en tussen half 2 en 4 uur in de namiddag op het land te werken of vee te drijven of te hoeden. Verschillende raadsleden waren tegen invoering. Zij redeneerden dat een dergelijke maatregel ten nadele zou zijn van arme ouders en landbouwers. De meerderheid van de raadsleden, inclusief Antonissen, huldigde echter het meer vooruitstrevende standpunt dat zo het schoolbezoek bevorderd zou worden en stemde dus voor.⁸⁹

Toen zijn ambtstermijn in 1890 afliep, pleitte een aantal Sprundelaren er bij de koning voor om Antonissen niet te herbe-

noemen. De pijlen van hun kritiek waren vooral gericht op het slechte politietoezicht, de verwaarloosde toestand van de wegen en van de brandspuiten, en de ordeloosheid op de secretarie. Antonissen weerlegde deze beschuldigingen, daarbij gesteund door de raadsleden. Hij werd herbenoemd als burgemeester. Het peil van de aantijgingen kunnen we afleiden uit Antonissens verweerschrift: 'Dat lieden tot de voltrekking van hun huwelijk zich hebben aangemeld en met de boodschap 'burgemeester is niet aanwezig, Z(ijne) Edelachtb(are) moet eerst nog een paar bedden rapen zaaijen, wacht jelui maar even totdat Z(ijne) Edelachtb(are) daarmee gereed is of kom maar terug' zijn afgescheept is een grove leugen, welke duidelijk blijkt doordien ik 4 jaren geleden geheel mijne boerderij heb laten varen en bijgevolg met gene rapen iets meer te maken heb'.⁹⁰

Het beeld dat we zo van Antonissen krijgen is dat van een boer/burgemeester die vooral uiterst behoedzaam zijn functie vervuld heeft. Eigen initiatief ten aanzien van gemeentelijke voorzieningen heeft hij nooit getoond. Daarentegen is de angst van de Commissaris des Konings uit 1872 dat er 'niets goeds tot stand komt en alle vooruitgang wordt tegengewerkt' ook niet geheel bewaarheid. Antonissen heeft op bescheiden wijze inderdaad zijn krachten gewijd aan de 'bloei en vooruitgang dezer gemeente'.

**Een burgervader, 'van wien alles afhangt'
Cornelis Broekhoven (1815-1892)**

In 1848 werd de Hoevense gemeentesecretaris Louis van Dam tot griffier bij het kantongerecht in Oudenbosch benoemd. Als eerste prijkte de naam van Cornelis Broekhoven op de voordracht voor de benoeming van een nieuwe gemeentesecretaris. De Hoevense raadsleden hadden hem daarop in hun vergadering van 1 juli 1848 met vier tegen twee stemmen geplaatst. Broekhoven woonde op dat moment in Etten, waar hij op 27 maart 1815 geboren was. Hij was 33 jaar, bode bij het districtscommissariaat, klerk op de secretarie in Etten, rooms-katholiek en ongehuwd.

Kort daarop bleek, dat er een campagne aan de gang was om een andere kandidaat dan Broekhoven benoemd te krijgen. Reeds op 14 juni 1848 hadden een aantal raadsleden en het college van burgemeester en wethouders zich tot de koning gewend met de klacht, 'dat sommige (...) invloed hebbende personen, er zich op toeleggen om in plaats van den heer Van Dam, benoemd tot Griffier bij het Kantongerecht te Oudenbosch, aan deze Gemeente, onaan gezien de daartoe door het Bestuur te doene Voordragt, een persoon als secretaris op te dringen, die mogelijk meer aan hunne bijzondere oogmerken, dan aan de belangen van de Gemeente zoude beantwoorden'.⁹¹ De brief was niet ondertekend door de raadsleden Benedictus van den Dooren en Paschasius Lauwerijssen. Vermoedelijk is de hierboven

bedoelde 'persoon' Petrus van Campenhout geweest, die bij de voordrachtsstemmingen telkens twee stemmen vergaarde.⁹² Die twee stemmen kwamen zeer waarschijnlijk van de raadsleden Van den Dooren en Lauwerijssen. De ondertekenaars van de brief konden echter de 'invloed hebbende personen' niet bij naam noemen, 'als zijnde daartoe zijdelings onderrigt geworden'.⁹³

Conform de voordracht werd Cornelis Broekhoven bij Koninklijk Besluit no. 30 van 30 november 1848 tot secretaris van Hoeven benoemd. In de raadsvergadering van 28 december daaraanvolgend legde hij de eed af en trad in functie.

Zijn voorganger, Louis van Dam, was op dat moment nog steeds gemeente-ontvanger, niet alleen van Hoeven maar ook van Oudenbosch. Door zijn benoeming tot griffier aan het kantongerecht in Oudenbosch mocht hij eigenlijk zijn functie van ontvanger niet in combinatie met zijn gerechtelijk ambt uitoefenen. Desondanks had hij een verzoek tot de koning gericht om toch gemeente-ontvanger in beide gemeenten te kunnen blijven. De Hoevense raad was in meerderheid niet bereid om op de uitslag van dat verzoek te wachten en besloot in zijn vergadering van 20 januari 1849 een voordracht voor de benoeming van een nieuwe ontvanger op te stellen. Aan de vooravond van de raadsvergadering had Van Dam de raadsleden A.J. van de Riet, J. Mommers, B. van den Dooren en P. Lauwerijssen bij hem thuis uitgenodigd en getracht hen over te

halen hun stem niet uit te brengen, of op hem, Van Dam, te stemmen, omdat hij nog niet als ontvanger ontslagen was. Alleen de twee laatstgenoemde raadsleden bleken ter vergadering tegen het opstellen van een voordracht te zijn en stemden dan ook niet mee. Van den Dooren voegde er nog aan toe, dat hij er niets op tegen zou hebben om op de nieuw benoemde secretaris Broekhoven te stemmen, als Van Dam ontslagen zou worden.

Op de voordracht kwam Cornelis Broekhoven als eerste te staan 'met algemene stemmen'.⁹⁴ De tweede plaats was voor wethouder Marijn Gouverneur. Expliciet kwam op de voordrachtslijst te staan, dat de raad een nadrukkelijke voorkeur had voor secretaris Broekhoven. Na het eervolle ontslag van Van Dam op 6 maart 1849, werd Cornelis Broekhoven tien dagen later door Gedeputeerde Staten als gemeente-ontvanger benoemd. Op 9 juli 1849 legde hij de eed af en werd geïnstalleerd.

Het overlijden van burgemeester Adriaan van Eekelen op 13 maart 1855 betekende een nieuwe uitdaging voor Cornelis Broekhoven. Hij was evenwel niet de enige sollicitant naar de burgemeesterspost. Andere sollicitanten waren Adrianus Couwenbergh, een 35-jarige Hoevense landbouwer, Christiaan van Steen, raadslid en de bakker Cornelis Buys. Couwenbergh kwam als eerste op de voordracht te staan die de Commissaris des Konings aan de Minister van Binnenlandse Zaken stuurde.

De belangrijkste reden dat Broekhoven op de tweede plaats van de voordracht belandde was, dat de commissaris ernstig bezwaren had tegen een combinatie van de functies van burgemeester en secretaris. Hoewel het volgens hem in zeer kleine gemeenten in verband met het voorhanden potentieel niet anders kon, wilde hij zich toch verzetten tegen de zijns inziens toenemende tendens tot uitoefening van beide ambten door één persoon. Zijn belangrijkste argument was dat beide functionarissen elkaar dienden te controleren. Daar kwam bij dat de administratieve werkzaamheden bij een raadsvergadering zoals het notuleren, zich niet zouden verstaan met het voorzitterschap. Hoewel de commissaris erkende dat een secretaris het voordeel had te beschikken over een ruime administratieve ervaring, gaf hij bij een burgemeesterskeuze toch de voorkeur aan een 'ingezetene, die met een goed natuurlijk verstand behebt (sic!) is, en die tot de meest geachte en gegoede ingezetenen behoort en daardoor de noodige onafhankelijkheid heeft'.

De commissaris omschreef Broekhoven als 'een ijverig en goed gemeenteamtenaar, die reeds zes jaren in bediening is en tegen wiens gedrag of geschiktheid geene bedenkingen zijn in te brengen'.⁹⁵ Maar de sollicitatie van A. Couwenbergh die 'een fatsoenlijk en geacht ingezetene' was, wiens kandidatuur 'door een aantal van de voornaamste ingezetenen' ondersteund werd, en die volgens inlichtingen een goede en geschikte burgemeester zou zijn,

zorgde er volgens de commissaris voor, dat in Hoeven de combinatie van burgemeester- en secretarisfunctie vermeden kon worden. Ongetwijfeld speelde in dit politieke spel ook een rol, dat Couwenbergh 'kennis' had aan de dochter van de overleden burgemeester Adriaan van Eekelen. In 1857 zou hij met haar in het huwelijk treden.

Ook Broekhoven was door 'invloedrijke personen buiten de gemeente' aanbevolen. Verder had Broekhoven geen enkele familiale of zakelijke binding in Hoeven, zodat zijn onafhankelijkheid gewaarborgd was. Dat gold niet voor Couwenbergh, tegen wie een bezwaarschrift ingebracht was, waarin aan zijn objectiviteit getwijfeld werd. Hij was namelijk samen met zijn broer medefirmant in een molen en een brouwerij. Deze zakelijke verbintenis zou hem als burgemeester kunnen schaden. Naar het oordeel van de commissaris bestond dit gevaar bij Couwenbergh 'die onder de vermogende ingezetenen der gemeente behoort' echter niet.

Een ander punt in het voordeel van Broekhoven was dat wethouder Marijn Gouverneur van zijn kandidatuur had afgezien ten voordele van Broekhoven. Gouverneur had aanvankelijk ook naar de functie gedongen en zou er volgens de informatie waarover de commissaris beschikte, zeker voor in aanmerking gekomen zijn. Hij was een van de medeondertekenaars van het verzoek om Cornelis Broekhoven tot burgemeester te benoemen. Broekhoven woonde bij Gouver-

B.M. van Meer (1851-1936) (Fotocoll. Gemeente Hoeven)

neur in. In 1857 trouwde hij met diens nicht, Petronella Struyck, en ging wonen op het adres Bovenstraat 6.

De andere sollicitanten, Chr. van Steen en C. Buys, waren 'brave ingezetenen', volgens de commissaris, maar niet geschikt om aan het hoofd van een gemeente te worden geplaatst. Daarom stelde de commissaris aan de minister voor òf Couwenbergh òf Broekhoven te benoemen. Zijn voordracht en de hierboven beschreven motivering verrieden een lichte voorkeur voor de eerstgenoemde. De Minister van Binnenlandse Zaken koos evenwel voor Cornelis Broekhoven, die bij Koninklijk Besluit van 23 juli 1855 werd benoemd.

Maar het verzet in de Hoevense raad tegen zoveel machtsconcentratie in de gecombineerde functie van burgemeester en secretaris bleef aanwezig. Het is zeer denkbaar, dat aan dat verzet meer dan alleen een politiek meningsverschil ten grondslag lag. Het heeft er alle schijn van dat de aanhangers van Couwenbergh hun verlies niet wilden accepteren. In de raadsvergadering van 3 maart 1856 deed het raadslid Marcellis van Eekelen, de zoon van de vorige burgemeester, het voorstel om burgemeester Broekhoven ontslag te verlenen als secretaris. Niet alleen de wettelijke regeling, maar ook het gebrek aan zorgvuldigheid waarmee Broekhoven zijn secretariaatswerk zou doen, werden als argumenten voor dit voorstel gebruikt. Zo zou

hij in de gemeenterekening van 1854 een som van f326,24 niet hebben verantwoord. Het voorstel werd met drie stemmen voor en twee tegen aangenomen. De voorstemmers waren M. van Eekelen, Chr. van Steen en A. Couwenbergh, die zoals hiervoor al duidelijk is gemaakt, aan elkaar geparenteerd waren.

Hoewel burgemeester Broekhoven dit ontslagbesluit meteen ter vernietiging aan de Kroon voordroeg, zag de Minister van Binnenlandse Zaken daar in mei 1856 geen reden voor aanwezig. De instemming door de Kroon met het aangezegde ontslag bleef evenwel achterwege, zodat Broekhoven zijn activiteiten als gemeentesecretaris rustig voort kon zetten. Daarom werd op 10 juni 1856 een voorstel van M. van Eekelen aangenomen om een nieuw ontslagbesluit te nemen en de goedkeuringsprocedure te volgen. Opvallend is dat het trio Couwenbergh, Van Eekelen en Van Steen samen met de voorzitter, die uiteraard niet mee mocht stemmen, de enige aanwezige raadsleden waren.

Ook nu werd het besluit niet ten uitvoer gebracht. Mogelijk dat het wethouderschap van Chr. van Steen (1856-1857) en dat van A. Couwenbergh (vanaf 1857) een volgend initiatief hebben vertraagd, dan wel geblokkeerd. In ieder geval werd in januari 1857 de kwestie definitief geregeld: het besluit van 10 juni 1856 werd inge-

trokken, 'omdat de redenen bij het besluit aangegeven, voor zover die mogelijk mochten hebben bestaan, geheel zijn opgeheven'.⁹⁶ En dus bleef Cornelis Broekhoven tot 1881 de functies van burgemeester en secretaris combineren.

Het lijkt er op dat Broekhoven als een waar burgervader zich achter de morele oordelen van zijn dorpingen stelde. Een huwelijk dat blijkbaar niet door alle Hoevense inwoners werd geaccepteerd, vormde de aanleiding tot een soort gelegaliseerd volksgericht. Op 13 december 1859 zou Matthias Broos, 59 jaar, geboren in Hoeven en landbouwer van beroep, in het huwelijk treden met de 20-jarige Hoevense Maria Aarts. Toen het gezelschap met bruid en bruidegom op het gemeentehuis kwam, was de burgemeester, die als ambtenaar van de burgerlijke stand het huwelijk moest voltrekken, in geen velden of wegen te bekennen. Onverrichterzake ging iedereen huiswaarts met de belofte dat de plechtigheid de volgende dag plaats zou vinden. Op 14 december meldde het bruiloftsgezelschap zich opnieuw bij het raadhuis. Daar werd het verwelkomd door een grote groep volwassenen en kinderen, 'allen voorzien van stokken en knuppels, waaraan doeken en papieren, waar mede gezwaaid werd, terwijl bruid en bruidegom, met getuigen en bloedverwanten door die menigte ingesloten en naar het raadhuis opgedrongen werden en hen van daar op dezelfde wijze uitgeleide gedaan werd'.

Dat uitgeleide-doen werd door de burgemeester en veldwachter vanaf het bordes van het raadhuis gadeslagen, zonder dat zij aanstalten maakten om in te grijpen in deze 'wanordelijkheden'. Erger nog: de menigte zou door de burgemeester 'zijn aangezet geworden om aan bedoeld huwelijk eene openbare afkeuring te geven'. Burgemeester Broekhoven zou namelijk eerst getwijfeld hebben aan de rechtsgeldigheid van deze bruiloft. Maar de Officier van Justitie had hem bij navraag bevestigd, dat er voor dit huwelijk geen beletselen waren. Vervolgens had hij het volksgevoelen de ruimte gelaten.⁹⁷

Zijn actie kwam hem te staan op een reprimande door de minister en de commissaris vanwege 'laakbaar gedrag'. De procureur-generaal en het kantongerecht in Oudenbosch werden door de Commissaris des Konings ingeschakeld om te rapporteren. De burgemeester werd gevraagd schriftelijk te reageren op de beschuldigingen. Een voorzichtig manoeuvrerende commissaris achtte een verdiende ernstige berisping schadelijk voor de gezagsuitoefening van Broekhoven en stelde de minister voor aan de Hoevense burgemeester 'het ongenoegen der regering over zijn laakbaar gedrag als burgemeester over te brengen'. Hij zou dit doen in een persoonlijk onderhoud om de burgemeester 'op de meest ernstige wijze tot behoorlijke pligtsbetrachting voor het vervolg aan te sporen'. Daarmee was ook voor de minister de kous af.⁹⁸

Cornelis Broekhoven was op meerdere

Cornelius Jacobs (1826-1903) (Part. coll.)

terreinen bestuurlijk actief. Hij was lid van de commissie van hoofdinglelanden van het heemraadschap 'Mark en Dintel', lid van het Burgerlijk Armbestuur en namens de gemeente Hoeven had hij zitting in de commissie van de gemeenschappelijke openbare school in St. Willebrord. Ook had hij als commissaris zitting in het bestuur van 'De Maatschappij tot verbetering van de toestand van de bewoners van de nieuw opgerichte gemeente St. Willebrord' en in 1877 werd hij zelfs vice-president van dat bestuur. Als goed katholiek was hij lid van de raad der H. Familie en van de confrèrie van het Allerheiligste Sacrament. Gedurende de 44 jaren dat Cornelius Broekhoven in Hoeven bestuurlijk actief is geweest, heeft hij niet alleen door de cumulatie van functies in het centrum van de macht gestaan, maar vermoedelijk ook door zijn bestuurlijke capaciteiten en persoonlijkheid. Toen in 1881 een schoolopziener probeerde het Hoevense gemeentebestuur ertoe te bewegen met de gemeente Etten en Leur een overeenkomst te sluiten, om de Ettense kinderen die vlakbij de Hoevense openbare school woonden tot die school toe te laten, trachtte hij als een laatste redmiddel in een persoonlijk onderhoud de Hoevense burgemeester, 'van wien alles afhangt', te overtuigen. Maar de burgervader gaf geen krimp en de raad betuigde daarmee zijn instemming.

Tot aan zijn dood op 26 maart 1892 bleef Cornelius Broekhoven burgemeester van Hoeven.

Rijk genoeg, maar verwant en te oud

Cornelius Jacobs (1826-1903)

Op 22 augustus 1888 overleed te Hoogerheide de 75 jaar oude Godefridus Moors, sinds 25 maart 1852 burgemeester van de gemeente Woensdrecht. Tevens was hij dijkgraaf van de Noordpolder van Ossendrecht. Zijn overlijden moet niet onverwacht zijn geweest, gezien de tekst op zijn gedachtenisplaatje: 'na meermalen gesterkt te zijn geweest door de genademiddelen der H. Kerk'.

Op dat moment bestond de gemeenteraad uit de wethouders Johannes Franciscus Cornelissen, 67 jaar, en Adrianus Kuijlen, 49 jaar, en de leden Cornelis Andreas Jacobs, 69 jaar, Petrus Johannes van de Moer, 64 jaar, Antonius Melsen, 63 jaar, en Petrus Johannes Jacobs Azn., 51 jaar. Wethouder Cornelissen was het langst zittende raadslid. Vanaf 1855 had hij al zitting in de raad, vanaf 1872 als wethouder. Kuijlen, wethouder vanaf 1880, had sinds 1872 zitting in de raad; zo ook C.A. Jacobs en A. Melsen. P.J. Jacobs was in 1880 gekozen tot raadslid en Van de Moer in 1885. Gemeentesecretaris was toen Ludovicus Severinus Soffers, die zijn vader Jacobus Theodorus als zodanig in 1886 was opgevolgd. Laatstgenoemde, die de

Ludovicus Severinus Soffers (1858-1937)
(Part. coll.)

functies van secretaris en ontvanger gecombineerd had bekleed, bleef na zijn terugtreden als secretaris de functie van gemeente-ontvanger uitoefenen tot 1894.

De benoeming van een nieuwe burgemeester verliep niet geheel rimpelloos. Binnen twee weken na het overlijden van G. Moors richtten op 3 september 1888 de twee wethouders en de raadsleden A. Melsen, C.A. Jacobs en P.J. Jacobs een rekest aan de Commissaris des Konings in Noord-Brabant, waarin zij 'met het oog op het algemeen belang' hun dorpsgenoot Cornelius Jacobs, dijkgraaf van de Prins Karelpolder en van de polder Nieuw Hinkelenoord gemeen met Hoogerwerf, aanbevalen voor de opengevallen betrekking.⁹⁹ Burgemeester C.A. Daverveldt van Wouw deed bij brief van 11 september een aanbeveling voor zijn neef Louis Soffers, gemeentesecretaris te Woensdrecht. De burgemeester had hem leren kennen 'als een prompt en ijverig ambtenaar', toen deze tijdens de ziekte van een gemeentesecretaris van Wouw bijna een jaar lang het secretariaatswerk had verricht. Als extra aanbeveling deelde Daverveldt nog mee, dat Soffers van een paar polders secretaris-penningmeester was en in de gemeente als onpartijdig persoon bekend stond.

Naast deze twee personen solliciteerden ook naar het Woensdrechtse burgemeestersambt Th.P.C. van der Heijden uit Be-

soyen en J.Ch. Breton van Lith uit Groesbeek. Over hen werden aan de Commissaris des Konings door het Ministerie van Binnenlandse Zaken inlichtingen werden gevraagd.¹⁰⁰

De Commissaris des Konings had een selectie gemaakt uit de sollicitanten, waarbij het opvalt, dat zijn voorkeur uitging naar de drie kandidaten uit de gemeente Woensdrecht, namelijk de reeds vermelde C. Jacobs en L. Soffers en de zoon van de overleden burgemeester Eugenius Maria Godefridus Moors. Deze laatste had zich persoonlijk bij de commissaris als sollicitant gemeld. Over deze personen vroeg hij informatie aan de majoor-commandant van de Koninklijke Marechaussee van Noord-Brabant en Zeeland, die hem meedeelde, dat alle drie bekwaam en geschikt waren voor het burgemeestersambt. Bij de bevolking waren zij allen even gezien. De commandant schreef in zijn brief van 14 oktober, dat C. Jacobs misschien wel de voorkeur verdiende 'doordien hij, zeer bemiddeld, als het meest onafhankelijk wordt beschouwd'.¹⁰¹ Hij was namelijk een grote polderboer. Van E. Moors werd vermeld, dat hij een 'welgesteld landbouwer' was. Als minpuntje noemde de commandant dat Moors bij de verkiezingen voor leden van de gemeenteraad in 1887 zich erg had ingespannen om stemmen te winnen. Dit had echter juist het tegenovergestelde effect gehad. Sof-

Petrus Johannes Jacobs (1837-1911)
(Part. coll.)

fers kenschetste hij als een eenvoudig man, die het inkomen van burgemeester naast dat van secretaris goed kon gebruiken. De commandant gaf verder als bijzonderheid, dat de vader van Soffers 'zoo wat winkelier' en wijnverkoper was.¹⁰²

Reeds op 17 oktober verzond de commissaris aan de Minister van Binnenlandse Zaken zijn aanbevelingslijst, waarop door hem, in volgorde van voorkeur, waren geplaatst Cornelis Jacobs P.Jzn. en Eugenius Maria Godefridus Moors, beiden geboren en wonende te Woensdrecht, gehuwd en rooms-katholiek. Bij Jacobs was geen beroep vermeld. Moors was landbouwer. Van Jacobs wordt nog vermeld, dat hij dijkgraaf van de Prins Karelpolder was. In de kolom 'Aanmerkingen' wordt erop gewezen, dat geen van twee in eerste of tweede graad van bloedverwantschap of zwagerschap verwant zijn aan een van de wethouders, de secretaris of de gemeenteontvanger.

Naar de mening van de commissaris beschikten beiden over de nodige geschiktheid en bekwaamheid. Ze waren goed bekend met de behoeften en belangen van de gemeente, ijverig, van onbesproken levenswandel en 'geldelijk voldoende bemiddeld' (het jaarsalaris van de burgemeester bedroeg toen f350,-). Voor Moors pleitte zijn jeugdige leeftijd: 33 jaar. Volgens de door de commissaris ingewonnen inlichtingen was Jacobs bij de

bevolking meer gezien dan Moors.¹⁰³

De commissaris had op de aanbevelingslijst weliswaar vermeld, dat er geen verboden verwantschap bestond tussen de kandidaten en de wethouders, secretaris of de ontvanger, maar hij had kennelijk over het hoofd gezien, dat er ook geen al te nauwe verwantschap mocht bestaan met raadsleden. Door de minister daarop geattendeerd liet de commissaris bij brief van 5 november weten, dat C. Jacobs gehuwd was met een zuster van het raadslid P.J. Jacobs. Door de benoeming van C. Jacobs zou dus zijn zwager bij het periodiek aftreden niet herkozen mogen worden vanwege de verboden verwantschap. Een dergelijk geval had zich even eerder voorgedaan in een andere gemeente. 'Dit was zeer onplezierig voor het raadslid', noemde een ambtenaar van het ministerie. Kennelijk was dit gegeven voor de minister van zo'n doorslaggevende aard, dat de beoogde benoeming niet doorging. Hoewel reeds op 22 oktober het concept van de brief met het ontwerp van het Koninklijk Besluit ter benoeming van C. Jacobs op het ministerie gereed gemaakt was, werd 'oktober' doorgestreept en veranderd in 'november'. Bij brief van 21 november verzocht de minister aan de commissaris om aan E.M.G. Moors, ingeval hij nog belangstelling zou hebben voor de burgemeestersfunctie, te verzoeken zo spoedig mogelijk een sollicitatiebrief bij

Eugenius Maria Godefridus Moors (1855-1926) (Fotocoll. SNAB)

de koning in te dienen. Aldus gebeurde. Daarna was de zaak snel beklonken. Op 30 november droeg de minister aan de koning voor E.M.G. Moors te benoemen tot burgemeester. In zijn schrijven zette de minister in het kort uiteen waarom Jacobs niet werd voorgedragen: 'Hij heeft reeds den hoogen ouderdom van 62 jaren bereikt en is bovendien de zwager van een der leden van den raad'. Daarom was de voorkeur gegeven aan de tweede kandidaat, 'wiens benoeming door velen in de gemeente gewenscht wordt'. Bij Koninklijk Besluit van 4 december 1888 nr. 76 werd Eugenius Maria Godefridus Moors de nieuwe burgemeester van de gemeente Woensdrecht.¹⁰⁴

Op 3 januari 1889 werd de nieuw benoemde burgemeester op feestelijke wijze ingehaald en geïnstalleerd. Vanaf de grens met Bergen op Zoom bij Schaliehoef werd hij door de raadsleden, van wie P.J. Jacobs niet aanwezig was, de gemeentesecretaris en een corps gardes d'honneur afgehaald. Bij de buurtschap Korteven voegden zich daarbij nog het feestcomité, de gilden, de hand- en kruisboogschutterijen, het hoofd der openbare school met zijn leerlingen en verschillende muziekkorpsen. Een commissie uit de raad begeleidde hem in de raadzaal. De waarnemend burgemeester J.F. Cornelissen sprak lovende woorden van welkom en hing hem de ambtsketen om. Burgemeester Moors

zegde toe zijn beste krachten te zullen wijden aan de bloei en welvaart van de gemeente. De dag werd besloten met een prachtig vuurwerk.¹⁰⁵ Op 6 februari daar aan volgend werd burgemeester Moors beëdigd als raadslid, waarmee de vacature, ontstaan door het overlijden van zijn vader, was vervuld. E.M.G. Moors bekleedde de functie van burgemeester tot 1 mei 1917. Lid van de raad bleef hij tot aan zijn overlijden op 3 februari 1926.

Modern ondernemerschap en katholieke emancipatie Roosendaal 1813-1905

*De familie Van Gilse*¹⁰⁶

Geen enkele familie heeft in de vorige eeuw zo'n prominente politieke en maatschappelijke rol gespeeld in Roosendaal als de familie Van Gilse. De Van Gilses waren oorspronkelijk afkomstig uit Baarle-Hertog, waar zij – op een korte onderbreking na – vanaf 1570 als schepen, secretaris of burgemeester meer dan 350 jaar hebben deelgenomen aan het bestuur.¹⁰⁷ De stamvader van de Roosendaalse tak was Johannes Petrus van Gilse. Voorzover leden van deze tak behoorden tot de bestuurlijke elite worden ze hieronder beschreven.

Adrianus Christianus van Gilse

Hij werd op 10 januari 1747 te Baarle-Hertog geboren als derde zoon uit het huwelijk van Petrus Adrianus van Gilse, se-

Johannes Petrus van Gilse (1781-1848)
(Fotocoll. GARN)

cretaris, en Maria Catharina van Reuth. Na zijn studies volgde hij in 1775 zijn familielid, Godefridus van Griensven, op als rentmeester van het Oosterkwartier van het markizaat van Bergen op Zoom. Hij vestigde zich evenals zijn voorganger te Roosendaal op het adres Molenstraat 142. Als rentmeester der Domeinen hield hij overal in de regio zitting voor het ontvangen van de pachtpenningen van de hoeven, landerijen, gorzen, dijken, veren, molens, visserijen, jachten en tienden. Hij was een gezaghebbend man, want de in-ning kon worden afgedwongen met rechterlijke dwang.

Tijdens de Bataafse Republiek, toen de Domeinen naar de republiek waren overgegaan, bleef hij de functie van ontvanger voor diezelfde Domeinen uitoefenen tot hij in 1811 wegens ziekte ontslag nam.

Van 20 november 1810 tot eind 1813 was hij lid van de conseil municipal. Tevens was hij een aantal jaren secretaris/penningsmeester van het Heemraadschap Mark en Dintel. Nadat op 2 december 1813 de Prins van Oranje het landsbestuur als Souverein Vorst had aanvaard, werd op 17 december de zittende maire van Roosendaal en Nispen, mr G.W. Panneboeter, vervangen. Adrianus Christianus van Gilse werd door de commissarissen-generaal van Zijne Koninklijke Hoogheid te Breda tot burgemeester benoemd. Op 27 december aanvaardde hij

zijn ambt. Hij was echter al op hoge leeftijd en had al herhaalde malen een beroerte gehad, zodat hem op eigen verzoek op 6 januari 1814 ontslag werd verleend. Hij stond bekend als een vriend van de geestelijkheid van de abdij van Tongerlo, waarvoor hij nogal wat zaken regelde, bijvoorbeeld door hun geld op zijn naam tegen rente uit te zetten. Hij bleef ongehuwd en overleed te Roosendaal op 10 december 1814 op 67-jarige leeftijd. Volgens zijn testamentaire wens werd hij begraven in Baarle-Hertog.

Johannes Petrus van Gilse

Hij werd op 21 juni 1781 te Baarle-Hertog geboren als eerste zoon van Johannes Petrus van Gilse, burgemeester aldaar, en Lucia Catharina Dingemans.

Na het voltooiën van zijn studies werd hij in 1808 door zijn oom, de rentmeester der Domeinen Adrianus Christianus van Gilse, te Roosendaal in huis opgenomen en door deze 'bij de betere familiën van die gemeente en omstreken geïntroduceerd'. Op 8 januari 1814, twee dagen na het ontslag van zijn oom, werd hij door deze als burgemeester van Roosendaal en Nispen geïnstalleerd.

Zijn oom overleed in datzelfde jaar en liet bij testament al zijn roerende en onroerende goederen aan zijn neef Johannes Petrus van Gilse na. Deze aanvaardde de erfenis slechts onder de voorwaarde dat

hij niet meer dan het vijfde deel zou ontvangen en dat de revenuen van de rest van de erfenis zouden worden verdeeld onder zijn broers en drie zusters.

Op 24 juli 1816 huwde hij Christina Adriana Nieuwenboers uit Roosendaal, dochter van Adrianus Nieuwenboers en Adriana van Weel. Zij woonden aan de Achterstraat C 27 (nu Raadhuisstraat). De familie Nieuwenboers bezat veel gronden in en buiten de gemeente Roosendaal en Nispen en Johannes Petrus ging zich al snel bezig houden met het landbouwbedrijf van de familie Nieuwenboers.

In 1825 verwierf hij de bierbrouwerij 't Anker', afkomstig van de familie Cuypers. Daarnaast was hij ook administrateur van de goederen van Charles Louis de Bellefonds Marquis de Saint Aubin, een gepensioneerde officier te Breda, voor wie hij als executeur-testamentair optrad. Hij behoorde tevens de goederen van zijn schoonzuster Maria Gerarda Nieuwenboers.

Op 30 april 1820 werd hij door Zijne Majesteit benoemd tot schout van de gemeente Roosendaal en Nispen tegen een jaarwedde van 300 gulden. Op 14 augustus 1825 veranderde zijn titel in die van burgemeester. De districtsschout, mr G.W. Panneboeter, nam hem de eed af. Tijdens de Belgische Opstand (1830-1839) had hij als burgemeester veel bemoeienis met de inkwartiering van militairen.¹⁰⁸

Inmiddels was hij gekozen tot lid van Provinciale Staten in het veertiende kiesdis-

trict van Noord-Brabant. In deze functie maakte hij zich niet geliefd bij de gouverneur van Noord-Brabant. Deze schreef in 1837 een brief aan de Minister van Binnenlandse zaken, waarin hij de herbenoeming van J.P. van Gilse als burgemeester per 2 januari 1838 ontraadde: als lid van de Provinciale Staten had Van Gilse 'steeds eene aan het gouvernement vijandige gezindheid aan de dag gelegd'.¹⁰⁹ Zijn herbenoeming als burgemeester ging dan ook niet door. Op dezelfde gronden was hij in 1837 al gepasseerd voor een benoeming tot heemraad van de Roosendaalsche en Steenbergsche Vliet.

Desondanks werd hij op 1 juni 1839 weer benoemd tot lid van de Provinciale Staten. De gouverneur schreef hierover in zijn brief aan de Minister van Binnenlandse Zaken van 13 september 1839 dat oud-burgemeester J.P. van Gilse en de assessoren P.E. Janssens en G. Peeters 'onder de zeer gegronde verdenking stonden dat zij ter gelegenheid van de laatste verkiezingen tot aanvulling van het aftredende gedeelte der leden van Provinciale Statenvergadering, de stemmen in het veertiende district zodanig hebben geleid dat de samenstelling der kiesvergadering in dit district geheel in een anti-gouvernementsgezinde geest werd en de wederbenoeming van de heer Van Gilse als lid der Provinciale Staten daar het gevolg van is geweest'.¹¹⁰

Blijkbaar stond Van Gilse niet alleen in zijn anti-gouvernementshouding (vermoedelijk vooral geïnspireerd door zijn

Petrus Adrianus van Gilse (1819-1905) en Francisca Joanna Allegonda Janssens (1831-1893) (Uit: V.J.M. van Gilse, Genealogisch en biografisch boek van de familie Van Gilse (Roosendaal 1919))

fervent katholicisme), want op 10 januari 1842 werd J.P. van Gilse gekozen als gemeenteraadslid, een ambt dat hij tot 1845 zou uitoefenen. Overigens blijkt uit de (geheime) correspondentie van de gouverneur duidelijk de tendens om politieke tegenstanders uit de ambten te weren.

Het echtpaar Van Gilse-Nieuwenboers kreeg drie zonen: Franciscus Johannes Henricus (geboren 19 augustus 1817), Petrus Adrianus Gerardus (geboren 9 augustus 1819), die we beide nog tegen zullen komen en Henricus Joannes (geboren 11 maart 1822), die later Jezüiet zou worden. Johannes Petrus van Gilse stierf op 16 juni 1848 na enige beroertes, bijna 67 jaar oud. Naast zijn bestuurlijke functies en het beheer van familiegoederen had J.P. van Gilse ook commerciële activiteiten ontplooid. Zo had hij in 1830 de wijnhandel 'J.P. van Gilse' opgericht.

Franciscus Johannes Henricus van Gilse

Hij werd op 19 augustus 1817 te Roosendaal geboren als oudste zoon van de bovenvermelde Johannes Petrus. Hij studeerde rechten en notariaat en huwde op 10 september 1856 te 's-Hertogenbosch Elisabeth Adriana Maria Luijben, dochter uit een vooraanstaande Bossche familie. Franciscus was notaris in Oud en Nieuw Gastel, wat hij tot 1859 bleef. In dat jaar werd hij benoemd tot notaris te Roosendaal en Nispen. Zijn kantoor was geves-

tigd aan de Achterstraat C 93 (nu Raadhuisstraat).

Van 1846 tot 1850 was hij lid van de gemeenteraad van Roosendaal en Nispen. In 1850 werd hij benoemd tot lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant en tevens tot lid van Gedeputeerde Staten. Hij bleef deze functies tot zijn dood vervullen. Op 8 juni 1870 stierf hij, bijna 53 jaar oud, aan een slepende leverziekte. Zijn huwelijk was kinderloos gebleven.

Petrus Adrianus Gerardus van Gilse

Hij werd geboren te Roosendaal op 9 augustus 1819 als tweede zoon van de al eerder genoemde Johannes Petrus van Gilse. Van 1831 tot 1837 vertoefde hij op de Latijnse School te Oosterhout. In 1837 werd hij ingeschreven als student aan de Katholieke Universiteit te Leuven, maar reeds in 1838 werd hij naar huis teruggeroepen, waarschijnlijk om de groeiende economische activiteiten van zijn vaders zaak in goede banen te helpen leiden. Als twintigjarige moest hij nu de leiding overnemen over de brouwerij 't Anker', de wijnhandel en het landbouwbedrijf, benevens het beheer over de vaste eigendommen. Hij werd snel populair en onder de boeren werd hij 'mijnheer Piet' genoemd. Zijn moeder stierf in 1847, zijn vader een jaar later. Hij bleef alleen achter in het grote huis aan de Achterstraat, met een nicht als huishoudster.

In 1850 richtte hij in Roosendaal de 'Conferentie van den H. Vincentius a Paulo' op en werd er de eerste president van. In hetzelfde jaar werd hij tevens president van de conferentie van het Heilig Sacrament van de parochiekerk van Roosendaal, de St.-Jan, een functie die hij tot aan zijn dood zou vervullen.

In december 1850 volgde hij zijn broer Franciscus Johannes Henricus op als raadslid. Hij werd meteen als wethouder gekozen. In 1853 werd hij tot heemraad voor de scheepvaart van het heemraadschap 'De Roosendaalsche en Steenberg-sche Vliet' benoemd. Deze functie moest hij in 1858 overigens opgeven, omdat zijn oom, dr De Ram, in hetzelfde college zitting kreeg.

Op 9 augustus 1854 trad Petrus Adrianus Gerardus van Gilse in het huwelijk met Francisca Joanna Helegonda (ook wel Allegonda) Janssens, dochter van Dominicus Adrianus Janssens, medicinae doctor en tevens raadslid en assessor te Roosendaal, en Maria Catharina de Ram. Zij zouden negen zoons en een dochter krijgen.

De kandidaten voor de verkiezing van de Tweede Kamer van de Staten-Generaal vanuit het hoofddistrict Breda en de daarin gelegen districten voor de Provinciale Staten waren tot dan toe steeds liberalen geweest. De katholieken begonnen meer zelfbewust te worden in deze periode, maar waren onvoldoende georganiseerd. Van Gilse wilde hier iets aan doen en in mei 1869 stelde hij met een negental nota-

belen uit Roosendaal, Oudenbosch en Bergen op Zoom, mr A.F.X. Luijben uit 's-Hertogenbosch, een zwager van zijn broer mr F.J.H. van Gilse, kandidaat voor de Tweede Kamer. Luijben werd gekozen als lid van de Tweede Kamer. Na dit succes werd op 26 juni 1869 op de bovenzaal van 'Schuttershof' de 'Katholieke Kiesvereniging voor het hoofddistrict Breda' opgericht en van toen af werden steeds katholieke afgevaardigden gekozen.

In 1870 volgde Petrus zijn broer mr Franciscus Johannes Henricus van Gilse na diens overlijden op als lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant. Op voordracht van de ingelanden werd hij in 1878 opnieuw benoemd tot heemraad van de 'Roosendaalsche en Steenbergsche Vliet'.

In 1881 werd hij lid van de hoofdraad van de 'Vereeniging van den H. Vincentius a Paulo' in Nederland. Zijn vrouw Fanny had enige jaren eerder, in 1878, in Roosendaal de St.-Elisabethsvereniging opgericht en was hiervan de eerste presidente. De Elisabethsverenigingen waren liefdadige verenigingen van vrouwen die zich ten doel stelden hulp te verlenen aan zieken en kraamvrouwen. Ze waren plaatselijk georganiseerd.

Om de 'goede verstandhouding onder de katholieke burgerij van Roosendaal te doen toenemen', richtte Petrus van Gilse met enkele andere notabelen de sociëteit 'Burgerkring' op. Op 13 januari 1891 was hij 40 jaar raadslid en wethouder. Dit jubileum werd op die datum alleen in de

Festiviteiten op de Markt te Roosendaal bij het veertigjarig wethouderschap van P.A.G. van Gilse, 2-2-1891 (Fotocoll. GARN)

raadsvergadering herdacht met het aanbieden van een borstbeeld van de jubilaris. Op 2 februari vierde men het jubileum uitbundig, onder meer in de sociëteit 'Burgerkring'. Heel Roosendaal had de vlag uitgestoken.

Commerciële activiteiten

Op 3 november 1893 werd het bankierskantoor 'P.A.G. van Gilse en Zonen' opgericht. De zonen waren Frans en Vincent. Een andere zoon, Leo, had inmiddels de leiding overgenomen van de brouwerij 't Anker'. Op 17 december 1893 overleed zijn vrouw Fanny vrij plotseling en hijzelf was in de loop der tijd slecht ter been geraakt. Hij bedankte daarom in 1894 als lid van de hoofdraad van de 'Ver-

eeniging van den H. Vincentius a Paulo' in Nederland en werd als dank voor zijn vele verdiensten tot ere-lid benoemd.

Om dezelfde reden bedankte hij in 1895 als lid van de Provinciale Staten. Zijn zoon Victor Felix Dominicus Maria, wijnhandelaar, werd tot zijn opvolger gekozen. Tenslotte nam hij in 1897 ontslag als wethouder en raadslid. Zijn zoon mr Aloysius Jacobus Lucianus Maria volgde hem op in de gemeenteraad.

In 1882 had hij een bestaande kandijfabriek opgekocht, die hij samen met Emile Schul onder naam 'Kandijfabriek Van Gilse en Schul' exploiteerde. Later namen de zonen van Van Gilse de fabriek over onder naam 'Kandijfabriek en suikerrefinaderij gebroeders Van Gilse N.V.'.

Deze fabriek bestaat nog steeds. Tijdens zijn leven kocht en verkocht hij gronden en huizen en maakte terreinen rondom de kom geschikt voor bouwterreinen. Voorbeelden daarvan zijn de suikerfabriek 'De Ram en Co.', de Paterskerk, de herberg 'Mon Plaisir' (waar later de Coöperatieve Beetwortelsuikerfabriek zou verrijzen) en de gasfabriek, die alle gebouwd werden op zijn grond. Rond 1890 liet hij over gronden die bij hem in eigendom waren straten aanleggen. Zo kwam bijvoorbeeld de Van Gilsestraat (nu Damstraat) die de Molenstraat en de Burgerhoutsestraat met elkaar verbond tot stand. Ook de Nieuwstraat, de Knip en verdere oostelijke uitbreidingen waren zijn initiatief. Van goedkope landbouwgronden werd door de aanleg van deze straten dure bouwgrond gemaakt. Dit soort transacties moeten hem in financieel opzicht geen windeieren gelegd hebben. Petrus Adrianus Gerardus van Gilse stierf op 9 augustus 1905, 86 jaar oud.

De familie Van Gilse behoorde tot de katholieke 'regentenfamilies' die naast de inspanning voor eigen welvaart, ook streefden naar politieke emancipatie van de katholieken in Brabant en naar maatschappelijke en industriële ontwikkeling van Roosendaal.

Een schoolmeester in de politiek.

Hubertus Snoeks (1818-1891)

Hubertus Snoeks kwam medio 1840 als jong onderwijzer naar Standdaarbuiten.

Na ruim 35 jaar voor de klas te hebben gestaan, wilde Snoeks toch wel eens iets anders. In 1874 kwam de functie van secretaris-penningmeester van het heemraadschap van Mark en Dintel vrij. Op 21 juli 1874 werd Snoeks door de vergadering van hoofdingelanden uit een voordracht van drie personen benoemd. De borgtocht werd vastgesteld op 12.000 gulden, en dat schijnt voor Snoeks geen problemen te hebben opgeleverd.¹¹¹

In de Standdaarbuitense raadsvergadering van 19 augustus kwam het verzoek aan de orde om eervol ontslag als hoofdonderwijzer dat Snoeks op 17 augustus had ingediend. Normaal was een opzegtermijn van ongeveer twee maanden. De raad verleende het ontslag ingaande 20 augustus 'wegens redenen van gezondheid'. Snoeks zelf had het in zijn ontslagaanvraag in het geheel niet over zijn gezondheidstoestand gehad.¹¹² Met die gezondheid zal het dus wel meegevallen zijn, maar deze motivering bezorgde hem in ieder geval een jaarlijks pensioen als onderwijzer.

Na het overlijden van de gemeente-ontvanger F.A. de Klerck dong Snoeks naar dat ambt. Burgemeester en wethouders plaatsten hem nummer één op de aanbeveling met als tweede de zoon van de vorige ontvanger.¹¹³ De raad bleek het in zijn vergadering van 18 maart 1876 niet met die aanbeveling eens te zijn: Snoeks behaalde geen enkele stem. L.W. de Klerck kreeg als tegenkandidaat de gemeentesecretaris P.C. van Campenhout. Met een

nijpe meerderheid werd De Klerck de gelukkige. Snoeks was een illusie armer.

Eind 1878 vinden we Snoeks onder de sollicitanten naar de burgemeestersvacature van Oudenbosch. De Commissaris des Konings vroeg aan de Standdaarbuitense burgemeester Jac. van Dorst inlichtingen over hem. Van Dorst antwoordde, dat Snoeks zijn betrekking als hoofdonderwijzer te Standdaarbuiten ruim dertig jaar 'tamelijk wel ofschoon met tegenzin' vervuld had.¹⁴

Snoeks hield er – aldus de Standdaarbuitense burgemeester – 'ultra-clericale principes' op na, die hij tegenover andersdenkenden wel wat ver dreef. Voor een ondergeschikte functie was Snoeks beter geschikt dan voor burgemeester. Maar over diens gedrag en eerlijkheid kon de burger vader niet anders dan de beste getuigenissen geven. Snoeks had toen een jaarlijks inkomen van 1059 gulden, bestaande uit een pensioen als hoofdonderwijzer van 359 gulden en een salaris als secretarispenningsmeester van Mark en Dintel van 700 gulden. Zijn naam kwam niet voor op de door de commissaris aan de Minister van Binnenlandse Zaken ingezonden aanbevelingslijst.

Het jaar daarop dacht Snoeks een kans te maken op het burgemeestersambt van Standdaarbuiten, na het overlijden van Van Dorst. Hij werd voor deze functie sterk aanbevolen door de invloedrijke mr J.H. van Mierlo, heemraad van Mark en Dintel, lid van de Bredase gemeenteraad en lid van de Provinciale Staten.

Notaris B. van de Werk te Zevenbergen gooide na een praatje met de wethouder J. Indewej en het raadslid A. Francken roet in het eten. Na een zakelijke transactie bij de notaris hadden Indewej en Francken de burgemeestersvacature van Standdaarbuiten in het notariskantoor ter sprake gebracht. Voor die vacature waren, zoals zij wisten, verschillende liefhebbers. Voor twee kandidaten waren zij echter bijzonder bevreesd, namelijk voor de gemeentesecretaris Van Campenhout en de gewezen schoolmeester Snoeks. De gehele gemeente zou tegen de secretaris zijn. De oud-schoolmeester was naar hun mening te oud en daarbij te clericaal. Indewej en Francken zagen het liefst het raadslid Jacobus G. Blommerde als burgemeester. Ieder ander zou een ramp voor de gemeente betekenen. Blommerde had een goed verstand en had goed onderwijs genoten; ofschoon hij een broer had die pastoor was in Zeeland, was de geestelijkheid tegen zijn benoeming gekant, maar 90% der bevolking zou hem graag als burgemeester zien. Een andere kandidaat was een 'zekere Corstiaense een rijke maar lompe boer', eveneens raadslid, die helemaal onder de plak van de pastoor en de secretaris zou zitten.

Ook de burgemeester van Oudenbosch, zelf kandidaat voor het ambt in Standdaarbuiten, zou als bezwaar tegen Snoeks hebben ingebracht, dat hij behoorde tot een 'geprononceerde kerkelijke partij'. Snoeks heeft kennelijk begrepen, dat er van bepaalde zijde geageerd werd tegen

zijn benoeming. Hij wendde zich tot de commissaris om de tegen hem geopperde bezwaren te weerleggen. Snoeks wees erop, dat hij sinds zes jaar honorair lid was van het openbaar onderwijzersgezelschap te Fijnaart, waarvan de meerderheid der leden protestant was. Met dat gezelschap beoefende hij 'eenig vak van wetenschap'. De leden bespraken onderling de belangen van het openbaar onderwijs, die hem na aan het hart lagen. Zijn enige functie in een katholieke vereniging was het penningmeesterschap van een vereniging ten behoeve van zieke of werkloze arbeiders. Niet alleen elke inwoner van Standdaarbuiten, maar ook de (protestantse) burgemeesters van Fijnaart en van Dinteloord zouden kunnen getuigen, dat het bezwaar van burgemeester De Klijn en anderen tegen hem geen hout sneed.

De door Van de Werk namens Indewij en Francken geprotegeerde Blommerde kwam als nummer drie op de aanbevelingslijst. Secretaris Van Campenhout stond als nummer twee vermeld. Dat men in Den Bosch anders dacht over Corstiaensen dan Van de Werk c.s., blijkt hieruit dat hij nummer één kwam te staan. De minister beschikte echter weer anders: De Klijn kreeg het burgemeesterschap van Standdaarbuiten erbij.

In april 1885 betrad de oud-hoofdonderwijzer Snoeks dan toch werkelijk de politieke arena als lid van de gemeenteraad. Hij viel meteen op: als eenling stemde hij tegen de vaststelling van het kohier van de

hoofdelijke omslag. Zijn tegenstem werd niet gemotiveerd, althans de notulen zwijgen er verder over. Zijn voorstel om kinderen van buiten de gemeente niet tot de openbare school toe te laten (zodat de gemeente geen hulponderwijzer zou hoeven aan te stellen), werd door zijn mederaadsleden eveneens verworpen.

Bij de behandeling van de begroting voor 1886 stelde hij een commissie van onderzoek voor. Met Petrus Corstiaensen en Hendrik Santbergen kwam hij in die commissie. Hij was ook rapporteur en wij mogen aannemen, dat de inhoud van het rapport grotendeels uit zijn brein afkomstig was. Rigoureuus kapte hij in de gemeentelijke uitgaven en wel zo, dat indien het voorstel van de commissie zou zijn aangenomen, de hoofdelijke omslag in 1886 niet geheven had hoeven te worden. Voor zo'n plan kon men altijd wel medestanders vinden en het voorstel van de commissie werd, ondanks de waarschuwing van burgemeester De Klijn, met vijf tegen twee stemmen aangenomen. De wethouders bleven solidair met de burgemeester. Gedeputeerde Staten waren het echter met de gewijzigde begroting niet eens en lieten dit aan de gemeenteraad weten. De raad moest even over dit standpunt denken, maar wijzigde de begroting toch naar de wensen van het provinciaal bestuur. De hoofdelijke omslag bleef in Standdaarbuiten gehandhaafd. Bij de behandeling van de provinciale nota van aanmerkingen in de raadsvergadering van 30 januari 1886 was Snoeks al geen raadslid meer.

P.J. van Rooy (1861-1942) (Fotocoll. Gemeente
Standdaarbuiten)

In september 1885 was gemeentesecretaris P.C. van Campenhout overleden. Snoeks had in de raadsvergadering van 16 december 1885 gedaan weten te krijgen, dat de raad hem benoemde als waarnemend secretaris. De klerk P.J. van Rooij, die al maandenlang het eigenlijke werk had verricht, werd daarmee gepasseerd. Het betekende wel, dat Snoeks zijn raadszetel moest opgeven.

Het duurde vervolgens bijna twee maanden, voordat de definitieve benoeming aan de orde kwam. Burgemeester en wethouders maakten een aanbeveling op met P.J. van Rooij als nummer één en A. Dirven uit Princenhage als nummer twee. Toen het op stemming in de gemeenteraad aankwam, haalde Snoeks drie stemmen en Van Rooij twee, zodat Snoeks nu definitief als secretaris was benoemd. Hij stelde Van Rooij nog in de raadsvergadering gerust: hij zou hem als klerk ter secretarie handhaven. Een gemeentesecretaris moest namelijk de assistentie die hij dacht nodig te hebben uit eigen zak betalen.

Het secretariewerk schijnt Snoeks niet zo erg te zijn bevallen; hij liet het dan ook grotendeels aan zijn klerk over. Binnen een jaar reeds vroeg hij ontslag uit die functie. De raad drong er bij hem op aan, dit verzoek in te trekken. Snoeks liet zich bepraten, maar behield zich het recht voor om daar te zijner tijd op terug te komen. Eind december 1887 kwam weer het ver-

zoek om ontslag op tafel. Dit werd met ingang van 1 januari 1888 eervol verleend, zelfs met dankbetuiging voor bewezen diensten en getrouwe plichtsbetrachting. Van Rooij volgde hem op.

In juli 1889 deed Snoeks weer een gooi naar een raadszetel en het lukte hem. Maar nu kwamen er problemen bij het onderzoek van zijn geloofsbrief. Er zouden onregelmatigheden zijn voorgevallen bij de opening der stembriefjes. De stembriefjes werden er bijgehaald. De raadsleden bogen zich over die briefjes; ze werden opnieuw minitieuus bekeken en geteld. Maar hoe men het ook wendde of keerde, Snoeks had meer dan de helft der uitgebrachte stemmen behaald, zij het op het nippertje: slechts een halve stem. De raad besloot over de toelating te stemmen. Met drie tegen twee stemmen werd besloten Snoeks niet toe te laten. C. Aarden en G. van de Wiel meenden dat de raad dit niet mocht uitmaken; de meerderheid van de raad vond dat Gedeputeerde Staten maar moesten beslissen. Aarden en Van der Wiel wendden zich tot laatstgenoemd college, dat aan de gemeenteraad nadere informatie verzocht. Uit de door de raad op 12 augustus gegeven inlichtingen kunnen we opmaken, dat de verhoudingen in de raad dan goed verziekt zijn. Er is sprake van het 'bespieden' van de handelingen van het gemeentebestuur; van het feit dat sommige raadsleden 'als zeer weinig be-

trouwbaar' worden beschouwd; van onderlinge achterdocht; van 'het niet wettig geconstitueerd stembureau', kortom, de twee adressanten zouden alle pogingen hebben aangewend om de handelwijze van de voorzitter en de andere raadsleden verdacht te maken. Op de kern van de zaak: waarom de geloofsbrief niet was goedgekeurd, werd niet ingegaan. Het resultaat was, dat Snoeks op 12 oktober 1889 moest worden toegelaten als lid van de raad. Veertien dagen later werd hij, zij het met een krappe meerderheid, tot wethouder gekozen. Hij behaalde vier stemmen en de tegenkandidaat Dionisius Blommerde drie. Lang heeft hij het als wethouder niet volgehouden.

Eind december 1890 kon het gehele college van burgemeester en wethouders wegens ziekte van de leden niet meer functioneren. De raad besloot twee tijdelijke wethouders te kiezen. Na moeizame stemmingen en herstemmingen werden D. Blommerde en C. Aarden gekozen. Snoeks' ziekte en het verval van zijn krachten waren van dien aard, dat Snoeks moest besluiten eervol ontslag te vragen als secretaris-penningmeester van Mark en Dintel. De bestuursvergadering van 4 maart 1891, speciaal uitgeschreven om het gevraagde ontslag zo eervol mogelijk te verlenen, kwam echter te laat.¹¹⁵ Op 25 februari 1891 overleed Snoeks te Standdaarbuiten. De gemeenteraad van Standdaarbuiten herdacht hem in zijn vergadering van 2 mei 1891 'met een woord van hulde'. In de vergadering van het bestuur

en in de vergadering van de hoofdingelanden van het heemraadschap werd hij gememoreerd als ambtenaar maar vooral als een vriend van de bestuursleden.

Gefnuikt door het gas.

E.P.A. van Loon (1841-1906)

'De Nestor onzer Raadsleden, de man die meer dan 35 jaren als afgevaardigde van Roosendaals Burgerij het lief en wee onzer gemeente heeft meegemaakt en ruim 7 jaren in het college van Burgemeester en Wethouders heeft zitting gehad, is niet meer. Emile, Petrus, Antonius van Loon, geboren 23 Februari 1841, was als zoon van een der aanzienlijkste families onzer stad, als van zelf voorbestemd om in de politiek dezer gemeente een groote rol te spelen', aldus het dagblad *De Grondwet* van 1 maart 1906 bij het overlijden van Emile van Loon.¹¹⁶ Wie was nu deze figuur en wat voor bijzonder belang heeft hij gehad voor de Roosendaalse samenleving?

Hij werd op 23 februari 1841 te Roosendaal geboren. Zijn vader Petrus Cornelis was afkomstig uit Roosendaal en bierbrouwer van beroep. Zijn moeder Joanna Catharina Eeman was in Gastel geboren. Zijn grootvader Cornelis Johannes van Loon was vice-burgemeester van Roosendaal geweest van 1814 tot 1816. Zijn grootmoeder van moeders kant was Joanna Catharina van Sprang, die gehuwd was geweest met de Roosendaalse burgemeester Thomas Josephus van Reijnsingen.

L.J. Schoonheijt (1809-1892) (Fotocoll. GARN)

Emile van Loon huwde op 22 september 1868 met Maria Amelia Isabella van Weel, een kleindochter van Cornelis van Weel, raadslid van 1813 tot 1823. Zij kregen vijf kinderen, vier zonen en een dochter.

Op 14 april 1869 kwam hij op 28-jarige leeftijd in de raad. Vanaf 8 oktober 1888 tot 18 juni 1895 was hij wethouder 'welke functie hij (...) met grooten ijver waarnam, waarna hij uit eigen beweging zich niet meer herkiesbaar stelde. Alleen als raadslid bleef hij tot het laatste zijn krachten wijden aan de belangen zijner geboorteplaats'.¹¹⁷

Opvallend was zijn terugreden als wethouder in 1895. Er zijn op het eerste gezicht geen directe redenen aan te geven waarom hij de functie van wethouder niet meer zou willen uitoefenen. Een aanknopingspunt biedt wellicht de gang van zaken rond de benoeming van een nieuwe burgemeester, toen er in 1892 een vacature ontstaan was door het overlijden van burgemeester Louis Josephus Schoonheijt, die vanaf 1851 dit ambt had bekleed. Onder de sollicitanten naar de burgemeesterspost bevonden zich twee Roosendalers, Emile van Loon en Charles Josephus Daverveldt. Aan de hand van de ingewonnen inlichtingen schetste de Commissaris van de Koningin in zijn aanbeveling het volgende beeld van de twee kandidaten: 'de wethouder Van Loon vervult zijn godsdienstige plichten zonder

overdrijving. Hij is een geschikt persoon. Bij belangrijke aangelegenheden als calamiteiten, is hij steeds spoedig aanwezig, ten blijk van zijne belangstelling in de zaken in de gemeente. Hij is een fatsoenlijk, eerlijk man, zeer gefortuneerd. Charles Josephus Daverveldt is R.C., doet in den laatsten tijd niets aan den godsdienst, leeft in onmin met en twist met zijne vrouw, zoodat er sprake is geweest van echtscheiding. Hij bezoekt veel eene weduwe, de verstandhouding met haar bleef niet onbesproken. Hij is niet vermogend. Bij de laatste verkiezing voor een lid der gemeenteraad protesteerde hij tegen de aanwezigheid der politie, die daar noodig was tot voorkoming van wanordelijkheden'.¹¹⁸

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Commissaris van de Koningin aan de Minister van Binnenlandse Zaken liet weten dat 'slechts een candidaat wordt daarbij voor mij in aanmerking gebracht, namelijk de Heer E.P.A. van Loon, daar het mij voorkomt dat geen der overige kandidaten ter behoorlijke vervulling van het onderwerpelijke ambt met gerustheid kan worden aanbevolen. Sinds 3-4 jaren is de Heer v. Loon te Roosendaal als wethouder werkzaam en daardoor met de gemeentelijk administratie bereids enigmaal bekend. Hij geniet de achting en het vertrouwen zijner mede ingezetenen. Zijn aanzienlijk fortuin geeft hem eene onaf-

hankelijke positie, hij schijnt aan geene staatkundige partij gebonden, en is een ijverig man van wien mag worden verwacht dat hij in gave van noodzakelijkheid krachtig zal optreden'.¹¹⁹

Naar aanleiding van de voordracht van de commissaris liet de minister weten dat er bij hem door de informatie die hij had ontvangen van de Officier van Justitie te Breda twijfel gerezen was of Van Loon echt wel de meest geschikte persoon was om het burgemeestersambt te vervullen. Hij verzocht de commissaris dan ook nog een tweede kandidaat voor te dragen. De reden waarom Van Loon door de minister minder geschikt werd geacht om als burgemeester benoemd te worden, lag in zijn functioneren als lid van de 'gascommissie'.

Deze gemeentelijke commissie van beheer was belast met het toezicht op het functioneren van de gemeentelijke gasfabriek en met name op de controle van de financiële administratie. Toen de gemeente in 1876 de particuliere gasfabriek van de erven Vergeer overnam, moest er een directeur worden benoemd. De zoon van burgemeester Schoonheijt, Ferdinand Joseph, werd op een jaarwedde van 600 gulden benoemd. Hij kreeg toestemming om een nevenfunctie uit te oefenen, hoewel hij geen enkele ervaring en evenmin theoretische kennis had van het reilen en zeilen van een gasfabriek.¹²⁰ Dit alles terwijl er zich onder de overige kandidaten drie ingenieurs bevonden die al in een gasfabriek werkzaam waren geweest.

De zoon van Schoonheijt was tot dan klerk op een kantoor geweest.

In de loop van 1892 kwam aan het licht dat er al vele jaren sprake was geweest van verduistering van gelden, zonder dat de commissie van toezicht op de gasfabriek had ingegrepen. De fabriek rendeerde in vergelijking met andere fabrieken bovendien slecht. Door een toeval was de oorzaak hiervan duidelijk geworden. Het bleek dat de directeur onderhands kolen (de cokes waaruit het gas gewonnen werd) verkocht had aan bevriende zakenkennissen. De inkomsten hiervan stak Schoonheijt in zijn eigen zak. De Officier van Justitie merkte over het toezicht van de commissie op: 'zoodra de commissie een diefstal der knechts vernam, heeft zij onmiddellijk de hand daarop gelegd, maar waar Directeur en onderhorig personeel samen den deugniet spelen, is het niet gemakkelijk dit te onderscheppen. De Commissie stond verbaasd bij het vernemen (dat) er zoveel cokes was weggevoerd kunnen worden'.¹²¹

Hoewel de leden van de commissie of Van Loon in het bijzonder niet rechtstreeks een verwijt kon worden gemaakt, was de intentie van de minister duidelijk. Het ware goed als de nieuwe burgemeester iemand van buiten Roosendaal zou zijn. En ofschoon de commissaris van mening bleef dat 'gemelde kandidaat mag geacht worden ter behoorlijke vervulling van het onderwerpelijke ambt geschikt te zijn', werd de tweede voorgedragen kandidaat op de aanbevelingslijst, A. Coenen, bur-

gemeester te Beek en Donk, benoemd. Voor Emile van Loon moet dit ongetwijfeld een enorme teleurstelling hebben betekend. Een burgemeestersambt was een mooie bekroning geweest van zijn maatschappelijke carrière. De zoon van burgemeester Schoonheijt werd vanwege de jarenlange fraude bij de gasfabriek veroordeeld tot een gevangenisstraf van drie jaar te Breda.¹²²

Op kousevoeten in de contramine

Josephus Voeten (1829-1908)

Door niemand minder dan Anton van Duinkerken is Josephus Voeten geportretteerd: 'den eerder meegaanden vader, die getrouw de dorpsgewoonten volgde, feestend als er feest was, werkend in den werktijd, en des winters op zijn kousevoeten over de plavuizen van het achterhuis bonjourend, lummelig en onhandig, maar goedhartig. Het is in deze mileux niet ongewoon, dat de vrouw een scherper getekende persoonlijkheid vertoont dan de man, wiens wezen bijna spoorloos opgaat in de dorpsstradities'.¹²³ Aan deze schets zijn echter nog wel enkele penseelstreken toe te voegen.

Josephus Voeten werd op 25 mei 1829 geboren in 'de Brand', een gehucht westelijk van het dorp Rucphen gelegen, als zoon van Waltherus Voeten en Adriana Slooters. Van vaderszijde stamde Johannes uit een geslacht van rasechte lokale bestuurders. Zijn betovergrootvader Jacobus vestigde zich rond 1720 vanuit Rijsbergen in het Rucphense. Zijn overgrootvader Wal-

therus bekleedde de post van schepen in het plaatselijk bestuur, een positie die zijn grootvader Josephus later overnam. Deze werd op 1 december 1813 door de commissarissen-generaal tot burgemeester van de gemeente Rucphen en Sprundel benoemd.

Zeker in de eerste helft van de negentiende eeuw hebben grootvader Josephus Voeten en drie van diens zonen een sterke invloed gehad op het bestuurlijke reilen en zeilen binnen hun gemeente. De oudste zoon Cornelis Jacobus was vanaf 1813 tot 1853 gemeentesecretaris, een functie die hij vanaf 1825 tot 1853 combineerde met die van gemeente-ontvanger. De tweede zoon Josephus werd bij Koninklijk Besluit van 23 december 1831, nr. 106, benoemd tot burgemeester. Daarmee volgde hij zijn vader op. Waltherus, de derde zoon van Josephus en vader van de Josephus die het onderwerp is van dit stukje, was eveneens actief als plaatselijk bestuurder: van 1844 tot 1871 was hij raadslid. Daarnaast was hij kerkmeester en penningmeester van het parochiebestuur. In het dagelijks leven verdiende hij de kost als landbouwer. Waltherus was een tamelijk vermogend man. Bij zijn overlijden in 1891 was hij in het bezit van ruim 3 hectare bouwgrond in Rucphen en ruim 3 hectare heidegrond in Zundert. Hij had bovendien een bedrag van ruim f 5.000,- in Russische obligaties gestoken.¹²⁴

Van de zeven kinderen uit het huwelijk van Waltherus en Adriana Slooters is alleen Josephus actief geweest in de plaatselijke

politiek. Zijn vrouw Johanna Dekkers was de dochter van Cornelis Dekkers, een welgestelde plaatselijke smid. Via moederszijde was zij een kleindochter van Adrianus van Aart, die van 1821 tot 1829 raadslid van de gemeente Rucphen was. Op 9 juli 1853 volgde Josephus zijn oom Cornelis Jacobus als gemeentesecretaris en -ontvanger op. De raad koos hem met acht stemmen voor en een stem tegen. Zijn achterneef Johannes Voeten was de andere kandidaat voor beide posten.

Gedeputeerde Staten besloten op 22 juli 1853 hieraan hun goedkeuring te verlenen.¹²⁵ Artikel 98 van de gemeentewet van 29 juni 1851 (Stbl. 85) luidde immers: 'De bediening van Secretaris is met die van Ontvanger derzelfde gemeente onverenigbaar. In gemeenten echter van 5.000 zielen en daar beneden kunnen, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, de bedieningen van Secretaris en Ontvanger door denzelfden persoon worden bekleed, zoo de Secretaris geen Burgemeester is'.

Vijftien jaar lang vervulde Josephus Voeten beide functies zonder een enkel probleem. Maar in het najaar van 1869 ging er iets mis. In de raadsvergadering van 22 september 1869 dienden de raadsleden J. de Weert, A. Verhulst, J.A. Jongeneelen, J. Verpaalen en H. Antonissen een schriftelijk verzoek in om de beide functies van Voeten onverenigbaar te verklaren. In hoeverre bij dit verzoek persoonlijke antipathieën een rol hebben gespeeld kunnen we slechts gissen. J. Verpaalen had in

1869 mede gesolliciteerd naar de vacant gekomen functie van gemeentesecretaris. Mogelijk heeft hier ook 'dorpspolitiek' zijn tol geëist: J. de Weert en A. Verhulst kwamen uit Sprundel, J.A. Jongeneelen kwam uit Zegge en Josephus Voeten was geboortig van Rucphen.

Duidelijk is echter wel, dat vanaf dat moment de verhouding tussen Josephus Voeten en het merendeel van de plaatselijke bestuurders grondig verstoord was, zoals uit het hierna volgende blijkt. In de vergadering van 22 september 1869 werd de behandeling van het verzoek verdaagd. Precies een week later gaf de secretaris tijdens de raadsvergadering te kennen dat hij zelf geen ontslag zou nemen, maar de beslissing van de raad afwachtte. Hij liet wel weten dat hij overigens de positie als ontvanger prefereerde. Prompt gaf de raad bijna unaniem Voeten als secretaris zijn ontslag, let wel geen 'eervol ontslag'. Alleen zijn vader moest zich op grond van artikel 46 van de gemeentewet ('bloedverwantschap') van stemming onthouden. In feite besloot de raad dan ook beide genoemde functies onverenigbaar te verklaren. Voeten was een baan kwijt.

Op 23 oktober 1869 werd Johannes van Nispen als zijn opvolger benoemd. Voeten verzocht meerdere malen om een toevoeging bij de kennisgeving van ontslag als secretaris, namelijk van de woorden 'eervol uit die betrekking'. Na het nodige gekissebis over en weer besloot de raad op 1 november 1870 dat niet te doen. J. van Overveld, een neef van Josephus, en C.

Johannes van Nispen (1843-1887) (Fotocoll.
Gemeente Rucphen)

Verdiesen stemden tegen dit besluit. Zijn vader Walterus en J. Verpaalen onthielden zich van stemming.¹²⁶

Het zat Josephus Voeten allemaal niet lekker. Na het overlijden van burgemeester De Weert in 1872 solliciteerde hij naar de vacant gekomen positie. In zijn sollicitatiebrief van 26 maart kwam hij terug op zijn ontslag als gemeentesecretaris in 1869: 'Dat den adressant den 9 juli 1854 tot secretaris en plaatselijk ontvanger door den gemeenteraad is benoemd geworden, welke beide betrekkingen hij tot den 29 september 1869 heeft bekleed, wanneer toen door een hagchelijken toestand in het gemeentebestuur eene splitsing dier beide betrekkingen heeft plaatsgehad'. Twee weken later trok hij zijn sollicitatie in, waarbij hij uithaalde naar zijn mede-sollicitanten – die hem in het kleine Rucphense wereldje wel bekend zullen zijn geweest. Hij vond deze 'personen' ongeschikt en onbekwaam tot de uitoefening van dit voor de gemeente zo belangrijke ambt: 'Zoek dus den besten maar uit het zootje!'¹²⁷ 'De beste uit het zootje' werd uiteindelijk Hendrikus Antonissen, die bij Koninklijk Besluit van 25 mei 1872, nr. 19, tot burgemeester werd benoemd. Antonissen was kennelijk niet al te beste maatjes met Josephus Voeten, want hij stemde telkens tegen het 'eervol ontslag' waar laatstgenoemde zo veel prijs op stelde.

De wethouders Marijnus Mies en Johannes de Weert kregen de volgende jaren te maken met bezwaarschriften van hun gemeente-ontvanger Voeten tegen zijn hoofdelijke omslag. Nadat de raad zijn bezwaarschrift tegen zijn hoofdelijke omslag over 1874 had afgewezen, stelden Gedeputeerde Staten hem alsnog in het gelijk door zijn aanslag te verminderen.

Uit het bezwaarschrift van 1874 kunnen we afleiden dat Josephus Voeten een vermogend man was. Hij genoot een vermoedelijk zuiver inkomen van f 900,- à f 925,- per jaar. Daarnaast bezat hij bijna 13 hectare tiendvrij bouwland, ruim 3 hectare weiland, met daarop zes à zeven melkkoeien, en bovendien nog bijna zeven hectare dennen- en hakbossen.

In zijn bezwaarschrift van 1882 wees hij op de hoge studiekosten die hij voor zijn beide zoons moest maken, nu ze alletwee op het seminarie van het bisdom Breda zaten. Hij doelde op zijn zonen Cornelis Jacobus en de later Jezuiet geworden Wilhelmus. Zijn (enige) dochter, Adriana Cornelia, is eveneens religieuze geworden. De raad toonde zich overigens niet gevoelig voor dit argument.¹²⁸

Met ingang van 1 mei 1901 kreeg hij 'eervol ontslag' als gemeente-ontvanger.¹²⁹ Zijn opvolger werd Paulus Antonissen, zoon van burgemeester Hendrikus Antonissen. De inmiddels 70-jarige Voeten genoot nog ruim zeven jaar als rentenier van

een betrekkelijke rust: hij stierf op 24 oktober 1908.

Guerrilla in de dorpspolitiek

**Jacob van Dorst, burgemeester van
Standdaarbuiten (1859)**

Na het overlijden van de burgemeester van Standdaarbuiten, Laurentius Corstiaensen, op 8 september 1859, ontbrandde er een strijd om de burgemeesterspost die met alle mogelijke middelen gevoerd werd. De hoofdpersonen in dit drama waren de gemeentesecretaris Petrus C. van Campenhout en de landbouwer en veehouder Jacobus van Dorst.

Over Van Campenhouts benoeming tot gemeentesecretaris in 1850 had Van Dorst als raadslid nog meegestemd. Na de invoering van de gemeentewet in 1851 was Van Dorst niet meer in de gemeenteraad teruggekeerd.

Op 22 september 1859 meldden Jacobus van Dorst en Petrus van Campenhout zich voor een audiëntie bij de Commissaris des Konings, jhr P.J. Bosch van Drakestein te 's-Hertogenbosch om hun kandidatuur bekend te maken en om hun belangen te bepleiten.¹³⁰ Van Campenhout liet zich vergezellen door twee niet met name genoemde raadsleden. Wellicht ging het om Hub. Hopmans en J. Hegmans, twee mannen die zich telkens als medestanders van de secretaris zouden manifesteren.

Van Campenhout had in zijn brief als reden voor zijn sollicitatie naar de burgemeesterspost genoemd dat de meeste le-

den van de raad en de voornaamste ingezetenen van de gemeente hem hadden aangeraden dat te doen. Hij wees er bovendien op dat hij als grondeigenaar financieel onafhankelijk was en geen familieleden had in Standdaarbuiten.

Van Dorst liet de commissaris weten, dat de beide wethouders, Indewey en Blommerde, alsmede een raadslid, samen met enige van de voornaamste ingezetenen hem hadden verzocht zich voor het burgemeestersambt disponibel te stellen. Zij hadden hem de verzekering gegeven dat het grootste gedeelte van de ingezetenen, zowel van katholieke als protestantse gezindte, zijn benoeming zou toejuichen. Van Dorst gaf toe, dat hij niet bekend was met alle werkzaamheden van een burgemeester, maar hij verzekerde dat hij alles zou doen wat in zijn vermogen lag om het belang van de gemeente en van de ingezetenen onpartijdig te bevorderen.

Behalve op grond van de persoonlijke presentatie van de kandidaten vormde de Commissaris des Konings zich ook een oordeel op grond van de informatie die hij op andere wijze verzamelde. Hij kreeg echter ook ongevraagd allerlei informatie over de kandidaten toegestuurd. Zo zonden A. van Nimme en J. Indewey (die met Van Campenhout in ernstige onenigheid waren geraakt bij diens herbenoeming als gemeentesecretaris in 1851, zie hoofdstuk op pagina 63) op 10 oktober een brief aan de commissaris, waarin zij waarschuwden dat 'een zekere partij' alles in het werk stelde 'om den braven onpartijdigen en in

alle opzigten zeer voor de betrekking van Burgemeester geschikte Van Dorst te weren'.

Zo zou die 'partij' gesuggereerd hebben, dat Van Dorst na zijn benoeming tot burgemeester misbruik van zijn gezag zou maken ten behoeve van zijn zuster, de weduwe Cath. de Ronde-van Dorst die een grutterszaak te Standdaarbuiten exploiteerde. Van Nimme en Indewey, de enige plaatselijke concurrenten van de weduwe De Ronde, verklaarden tegenover de commissaris, dat zij daarvoor absoluut niet vreesden. Integendeel, zij zouden zich gelukkig voelen als Van Dorst tot burgemeester zou worden benoemd.

De commissaris had ondertussen zijn voelhorens eens uitgestoken bij de burgemeester van Breda, de heer J. Mastboom, die in Standdaarbuiten goed bekend was. Er zouden namelijk geruchten de ronde doen dat het zedelijk gedrag van Van Dorst te wensen overliet. Mastboom liet op 31 oktober weten dat hem niets nadeligs over Van Dorst bekend was of bekend geworden was. Zijns inziens had Van Dorst de vereiste hoedanigheden om een goed burgemeester te zijn. Mastboom wist eventueel nog een reserve-kandidaat, namelijk de Standdaarbuitenaar Blommerde, die ook zeer geschikt voor de betrekking zou zijn.

De commissaris aarzelde niet langer en zond op 2 november 1859 de Minister van Binnenlandse Zaken zijn voordracht. Nummer één stond Van Dorst en op de tweede plaats Van Campenhout. In de be-

geleidende brief motiveerde hij de voordracht, waarin hij niets dan lof had voor Van Dorst, maar zich iets terughoudender opstelde ten aanzien van Van Campenhout. Hij miste in deze laatste de mate van onafhankelijkheid en zelfstandigheid, die Van Dorst zeker bezat. De commissaris vreesde, dat de secretaris als burgemeester 'in de hand van sommige personen een werktuig zal zijn hetzij bij verkiezing hetzij tot ontbranding en vermeerdering van notarieele of regspraktijk'. Overigens had Van Campenhout zich bereid verklaard bij een eventuele benoeming het secretariaat neer te leggen, hetgeen de commissaris ook als voorwaarde had gesteld.

In de strijd om het burgemeesterschap nam Van Campenhout zijn toevlucht tot het zwart maken van de tegenstander: hij zond de commissaris een afschrift van een brief die wijlen burgemeester L.A. Corstiaensen in november 1858 aan de commissaris had geschreven. Corstiaensen beklaagde zich er in deze brief over dat Van Dorst 'mij steeds in mijn betrekking van burgemeester dwarsboomt, gelijk hij altijd ten opzichte van mijnen ambtsvoorganger den heer Jac. van Steen gedaan heeft, en dat de oppositie der alhier plaats gehad hebbende stemming is geschied door familie-kuiperijen en derzelve afhankelijke kiezers, ten einde mij en mijnen secretaris te bemoeijlijken, om zoo langs dezen weg nogmaals naar een of ander postje te kunnen dingen, als steunende Van Dorst op de vriendschap van

een invloedrijk lid van Gedeputeerde Staten, wiens zoon als koopman van deszelfs zuster Catharina van Dorst weduwe Corn. den Ronde, grutwinkelierster alhier van tijd tot tijd vele bestellingen ontvangt'.

Evenmin als op de brief van Van Nimme en Indewij reageerde de commissaris op deze brief. Van Campenhout hield echter vol. Hij wist enkele raadsleden, onder wie Hub. Hopmans, Van Nimme en waarschijnlijk ook Hegmans, te bewegen rechtstreeks een rekest aan de Minister van Binnenlandse Zaken te richten met het verzoek hem tot burgemeester te benoemen. Dat werkte echter averechts. De minister merkte tegen de commissaris op, dat het hem nu wel duidelijk was hoe zeer de vrees van de commissaris, dat Van Campenhout bij verkiezingen als anderszins aan de leiband van anderen zou lopen, gewettigd bleek. Dit maakte hem in zijn ogen ongeschikt voor het ambt van burgemeester.

In dezelfde brief merkte de minister echter ook op, dat hij vernomen had, dat er op de zedelijkheid van Van Dorst iets aan te merken zou zijn en bovendien dat een benoeming van Van Dorst bij het merendeel van de ingezetenen, zowel katholieken als protestanten, een zeer ongunstige indruk zou maken.

Hij vroeg de commissaris hem hierover nader in te lichten. Per kerende post kreeg de minister van de commissaris antwoord. Wat de twijfels over het zedelijk gedrag van Van Dorst betrof verwees hij naar het door burgemeester Mastboom van Breda

reeds eerder ingesteld vertrouwelijk onderzoek. Daaruit was niets ten nadele van de kandidaat Van Dorst naar voren gekomen. Over de ongunstige indruk die een eventuele benoeming zou opleveren, was de commissaris niet bevreemd.

Er heerste in Standdaarbuiten een grote verdeeldheid. Er zouden daarom zeker wel inwoners zijn, die de benoeming niet toejuichten. De commissaris noemde onder andere de kapelaan van Standdaarbuiten, die zich in 1858 met de secretaris had beijverd om Van Dorst niet als raadslid herkozen te laten worden. De commissaris zag geen termen aanwezig om veranderingen in de voordracht aan te brengen.

De fractie die tegen Van Dorst was zag de kansen verminderen. Voor de tijdelijk benoemde wethouder Hub. Hopmans was dat begin december een reden om ook naar het burgemeestersambt te dingen 'indien de Secretaris van Campenhout niet in aanmerking konde komen'. Een sollicitatie die kennelijk alleen bedoeld was om een benoeming van Van Dorst te blokkeren. Ook de smid Luc van der Ouderaa, boekhouder van de oude meestoorf 'Het Kruis', stelde zich kandidaat. Tijdens de audiëntie bij de commissaris gaf deze de smid te kennen, dat het burgemeestersambt slecht bij een smederij paste. Nadat Van der Ouderaa hierover eens nagedacht had, liet hij een week later aan de commissaris weten, dat hij na een eventuele benoeming de smederij dadelijk van de hand zou doen.

Bosch van Drakestein zond de sollicitatie

van Hopmans op 7 december 1859 door aan de minister met het verzoek, voor het geval nog geen voorstel aan de koning zou zijn gedaan, dit nog een tiental dagen op te schorten. De commissaris kon ondertussen nagaan of het loonde Hopmans alsnog aan te bevelen, en zo ja, of hij de voorkeur verdiende boven de eerder voorgestelde kandidaten Van Dorst en Van Campenhout. De minister liet echter weten, dat de voordracht aan de koning reeds was opgemaakt, zodat het geen zin had nog aandacht te schenken aan de nagekomen sollicitatie van Hopmans. Over Van der Ouderaa repte de brief in het geheel niet.

Voor alle zekerheid had de commissaris nogmaals aan zijn vertrouwensman Mastboom om een onderzoek gevraagd. Deze bleef de voorkeur geven aan Van Dorst. Wel wees hij erop, dat in de tijd dat Van Dorst raadslid was geweest, er een zekere wrevel had geheerst tussen de andere raadsleden en Van Dorst. Mastboom meende dat Van Dorst zeker een goede burgemeester zou zijn, als hij het verleden wilde vergeten en tactisch te werk zou gaan. Hopmans was ongetwijfeld een braaf man, maar met minder kennis van zaken en weinig zelfstandigheid. Men had Mastboom gezegd dat er een tussenpersoon was gezocht, nu de kansen van de secretaris verminderden, en dat men die in Hopmans had gevonden.

Van Campenhout cum suis besloten nu met grover geschut te gaan werken. Op 9 december 1859 zond Van Campenhout

de commissaris een door de raadsleden J. Hegmans en Hub. Hopmans op die datum afgegeven verklaring: 'dat wij heden uit de mond van den WelEerw. heer Adrianus Krijnen, R.Cath. Kapellaan in deze gemeente vernomen hebbende de navolgende letterlijke verklaring:

'Ik A. Krijnen verklaar, dat ik op de 4^e September 1853 des namiddags ten twee ure eenen brief heb gelezen in dato 2 September bevorens door *Jacobus van Dorst*, landbouwer alhier eigenhandig geschreven, waarin onder andere staat, dat hij van Dorst aan de *Religieuse Theresia, overste van het Nonnenklooster* alhier voorstelt en haar proveceert uit het klooster te vlugten, ten einde met haar naar Belgie de wijk te nemen en aldaar met haar een huwelijk aan te gaan, of anders dat hij bereid is haar in zijn huis te nemen, ten einde haar tegen een ieder te beschermen, zoo niet, dat zij dan nog maar een Jaar voor het oog der menschen, aan een en ander haar moet onderwerpen, dit dan hij zijne eigene zaken geregeld had voor goed en hij haar als vrouw *tegen alle gezag* zal afnemen'.

'Hiermede eindigt de Eerw. heer A. Krijnen, er bij zeggende, dat zijn bron dien brief niet meer in bezit heeft, als hebbende hij dien op bevel van zijne Superieuren moeten afgeven, doch tevens bereid zijnde des vereischt en onder stiptste geheimhouding den heiligen Eed af te leggen'.

In de begeleidende brief deelde de ambitieuze secretaris aan de commissaris mee

‘als hebbende Zijn Eerw. mij te kennen gegeven, dat zijn Geestelijke Overheid heeft gelast zich van het ander daarbij voorgevallen feit (abortus) niet het minste te mogen uitlaten als zijnde dit in strijd met zijn Geestelijke waardigheid’. Opnieuw reageerde de commissaris niet op de verdachtmakingen.

Hoe zat dat trouwens met het verhaal van kapelaan Krijnen? Was het een verzinsel als uiterste redmiddel om de kansen van Van Dorst te torpederen, of zat er meer achter? We weten van Soeur Marie Thérèse, in de wereld Antonia Dielemans, dat ze met haar zuster Francisca in 1838 te Standdaarbuiten een ‘Christelijke Armschool’ had geopend onder de naam ‘Sint Antonius-gesticht’.¹³¹ Zij verwierf twee jaar later de wettelijke bevoegdheid als schoolhouderesse. Of zij ooit geloften heeft afgelegd als religieuze is niet duidelijk. In ieder geval heeft ze geen noviciaat doorgemaakt zoals haar zus Francisca. In de kleine communiteit, die zich allengs te Standdaarbuiten gevormd had, was soeur Thérèse wèl de grote baas. In Standdaarbuiten sprak men over haar als ‘Simele Trees’, later verbasterd tot ‘Simon Trees’. Doordat het haar aan religieuze vorming ontbrak, schijnt de kloostergemeenschap onder haar leiding nu niet direct een voorbeeld geweest te zijn, hoewel soeur Francisca door haar ‘heilig en voorbeeldig’ leven en haar invloed op de vier jongere nonnetjes alles zo ongeveer in het rechte spoor heeft gehouden. Toen Francisca begin november 1855 overleed, ging het

klooster over naar de Zustercongregatie van de Penitenten-Recollectinen te Etten. Dit bracht nogal wat moeilijkheden mee, omdat soeur Thérèse nooit geleerd had onder een overste te staan. Zij kon zich slecht aanpassen aan de kloosterlijke gebruiken en tucht. Nog in 1855 is zij naar Wagenberg vertrokken om zich enkele jaren voor het katholiek onderwijs daar verdienstelijk te maken.

Of dit enige grond zou kunnen geven aan de verklaring van kapelaan Krijnen, blijft onduidelijk. Overigens kunnen we ons moeilijk voorstellen, dat een dergelijk schandaal in een kleine besloten gemeenschap als Standdaarbuiten niet meer tongen zou hebben losgemaakt. Burgemeester Mastboom heeft zich goed op de hoogte gesteld van de situatie in Standdaarbuiten. Het valt niet aan te nemen dat hij, toen het zedelijk gedrag van Van Dorst ter discussie stond, aan dit soort geruchten geen extra aandacht zou hebben besteed. Temeer, daar een onbesproken zedelijk gedrag een van de criteria voor een burgemeesterskandidaat was.

Bij Koninklijk Besluit van 15 november 1859 werd Jacobus van Dorst benoemd tot burgemeester van Standdaarbuiten. We kunnen ons de diepe teleurstelling van de secretaris indenken, vooral nu bleek dat de inwoners over het algemeen met deze benoeming zeer tevreden waren. Er vonden zelfs betogingen tegen de secretaris plaats, waarover hij zich klaagde bij de Commissaris des Konings: hij schreef dat ‘van tijd tot tijd een volks-

menigte bestaande meest uit het vrouwelijk geslacht zich rondom en op het gemeentehuis vertoont en allerlei manifestaties tegen mij ophangen, als uitroepende: 'Weg met den secretaris, hij is een dief, hij is een deugeniet, weg met den veldwachter, nu moet het volop kermis wezen' en dergelijke beledigingen'.

Het werken op de secretarie werd hem daardoor soms onmogelijk gemaakt. Het ergste was wel, dat dit alles gebeurde onder de ogen van de wethouders G. Indewij en L. Blommerde, die daar kennelijk plezier in schenen te hebben. De secretaris had over de hem aangedane belediging proces-verbaal laten opmaken door de wachtmeester der marechaussee. Hij verzocht de commissaris dan ook bij de beëdiging van de nieuwe burgemeester deze aan te sporen de oproerige inwoners tegen te werken en jegens de secretaris 'inschikkelijk te wezen'. Van zijn kant beloofde hij de burgemeester behulpzaam te zijn om het welzijn en de belangen der gemeente te bevorderen.

In de slotalinea deelde Van Campenhout nog terloops mee, dat de bisschop van Breda nog 'zijne hoogste spijt der gemeente' over zijn mislukte sollicitatiepoging had doen toekomen. Drie raadsleden, J. Hegmans, J. de Wit en H. Hopmans, verklaarden door hun handtekening de inhoud van de brief van de secretaris voor echt.

Kapelaan Krijnen komt niet meer in het scenario voor: de bisschop plaatste hem eind 1859 over naar Putte. Of er verband

heeft bestaan tussen de bemoeienissen van de kapelaan met de burgemeestersbenoeming en zijn overplaatsing zullen wij wel nooit te weten komen.

Nog voor de officiële installatie van de nieuwe burgemeester, die op 10 januari 1860 in een plechtige raadsvergadering plaats vond, was Van Dorst – zo notuleerde althans Van Campenhout – op 5 januari al 'triumphantelijk door de ingezetenen' ingehaald.

Op 26 maart 1879 zat Van Dorst voor de laatste maal een raadsvergadering voor. Op 2 april van dat jaar overleed hij. Een van zijn laatste voorstellen betrof het plaatsen van een dorpspomp. Besloten werd op deze pomp een inscriptie te doen aanbrengen:

Standdaarbuitenaren
brengt hulde aan wijlen
uwen burgervader
Jacobus van Dorst
door wiens zorgen ik u laaf
en reinig. 1879.

Wethouder Van Nimme schreef 23 april 1879 aan de Commissaris des Konings: 'wij hebben een braven Burgemeester verloren die veel goed heeft tot stand gebracht'.¹³²

Een eenzaam aristocraat

Hendrik Willem Gerlagh (1764-1855)

Toen Hendrik Willem Gerlagh¹³³ in 1814 tot burgemeester van Hoeven werd aangesteld, trad hij daarmee in de voetsporen van zijn vader Johan Louis Gerlagh,

Adrianus van Hooydonk (1852-1911) en Maria Catharina Dymphna Couwenbergh (1860-1903) (Part. coll.)

schout in Hoeven van 1771 tot 1794. Tussen 1820 en 1825 zou ook Hendrik Willem de titel van 'schout' dragen, maar het verschil met zijn vader was, dat deze de bestuurlijke functie had moeten kopen, terwijl Hendrik Willem niet alleen op grond van zijn afkomst en welstand, maar ook op basis van zijn bestuurlijke capaciteiten uitverkoren en benoemd zal zijn.

De Gerlaghs waren in de achttiende eeuw uit de omgeving van Middelburg naar Brabant gekomen. Ze stamden uit een geslacht van regenten met belangen in de Oost- en Westindische Compagnie. Vader Johan Louis was in 1756 gehuwd met zijn nicht Philippina Gerlagh. Via Tholen en Oosterhout belandde het gezin in 1771 in Hoeven. Van de vijf kinderen bleef alleen Hendrik Willem in leven. Hij was op 18 maart 1764 te Middelburg geboren en genoemd naar zijn grootvader van moederszijde, die tevens de oom van zijn vader was.

Op 20 augustus 1786 trouwde hij in Tholen met Sabina Willemyna Noey, dochter van de Tholense baljuw Hendrik Noey. Zij was in Tholen gedoopt op 11 oktober 1758. Het huwelijk is kinderloos gebleven. Deze kinderloosheid is vermoedelijk de reden, dat het echtpaar tweemaal een kind in huis nam om het op te voeden. Vanaf 1794 verbleef in de woning Bovenstraat 6 Wilhelmina Catharina Sabina von Glockmann, het op dat moment eenjarige

dochtertje van Willem von Glockmann en Johanna Vogel. Zij woonde bij het echtpaar Gerlagh-Noey tot haar huwelijk met de gemeentesecretaris van Oudenbosch Pieter Vogel, dat op 5 november 1827 in Hoeven gesloten werd. In 1799 kwam daar als tweede pleegkind Agatha Hester Gerlagh bij. Haar herkomst was evenwel niet te achterhalen.

De bestuurlijke carrière van Hendrik Willem begon feitelijk al bij de komst van de Fransen. Vader Johan Louis Gerlagh trok zich toen terug uit zijn openbare functies. Hij hield zich alleen nog maar bezig met zijn liefhebberij: het tekenen en aquarelleren van aardige en markante plekjes in Hoeven. Vanaf 3 juni 1794 ontbreekt de naam van schout Gerlagh in de verslagen van de schepenbankvergaderingen. Ongeveer tegelijkertijd zien we Hendrik Willem participeren in het dorpsbestuur door bijvoorbeeld als onderhandelaar namens de gemeente op te treden. Die bestuurlijke betrokkenheid duurde ongeveer een jaar.

In de eerste vergadering van de 'Provisio-nale Representanten van het Volk van Hoeven' op 17 maart 1795 vinden we Hendrik Willem als een van de ondertekenaars, waaruit zijn loyaliteit met de nieuwe orde zou kunnen blijken. Bij de verkiezingen eindigde hij op de zevende plaats met 39 stemmen.

In april 1795 moest schout Hubertus Se-

gers op reis naar Bremen. Hendrik Willem werd aangesteld tot provisioneel-schout. Een maand later werd hij nog eenmaal tot een van de provisionele representanten gekozen, maar van enige werkelijke bestuurlijke werkzaamheid is niets te merken.

Vanaf 1798 was hij nauw betrokken bij de overdracht van de Hoevense kerkelijke goederen door de gereformeerde gemeente aan de katholieken. Hendrik Willem voerde als diaken van de Hoevense gereformeerde gemeente de onderhandelingen. Uit deze periode komt hij naar voren als een man die zijn recht en dat van zijn geloofsgenoten zocht, maar steeds probeerde de dialoog te onderhouden.

Het was aan zijn inbreng te danken, dat die overdracht van de kerkelijke goederen niet tot een totale breuk tussen katholieken en gereformeerden leidde. Vermoedelijk heeft de Hoevense gereformeerde gemeente het aan Gerlaghs tactvol optreden te danken, dat zij nog tot 1817 de middeleeuwse kruiskerk mocht gebruiken, en dat vrijwel gratis. In 1817 was hij nog nauw betrokken bij de bouw van het protestantse kerkje in de Bovenstraat. De indruk bestaat, dat Gerlagh zijn burgerlijke bestuurszaken goed wist te scheiden van zijn kerkelijke. Tot 1846 is Hendrik Willem Gerlagh diaken geweest, hoewel hij vanaf 1833 niet meer in Hoeven woonde. Met het ontslag van Gerlagh als diaken hield ook de Hoevense kerkeraad op te bestaan.

Vanaf 14 oktober 1808 maakte Hendrik

Willem deel uit van het Hoevense gemeentebestuur. Hij werd in dat jaar tot schepen gekozen. Als adjoint-maire verving hij enige tijd burgemeester H. Kuypers tijdens diens ziekte. Kort na 6 februari 1814 werd hij tot diens opvolger benoemd.¹³⁴ Vanaf 1811 had hij ook een bestuursfunctie bij het waterschap 'De Hoevensche Beemden'. Tot 1812 was hij een jaar dijkgraaf en combineerde deze functie met het penningmeesterschap. Tot 1832 bleef hij de financiën van het waterschap beheren. Vanaf 1826 tot en met 1832 was hij ook weer dijkgraaf.

Op 30 april 1820 werd Gerlagh bij Koninklijk Besluit tot schout van Hoeven benoemd, welke titel vanaf 1825 weer gewijzigd werd in die van burgemeester. Evenals zijn vader heeft hij in bestuurlijk opzicht nauwelijks problemen gekend.

Het begin van de Belgische Opstand in 1830 was waarschijnlijk de belangrijkste reden, waarom burgemeester Gerlagh op 5 november 1830 aan de Brabantse gouverneur verzocht de gemeente voor een tijdje te mogen verlaten. Hoewel hij ook zijn hoge leeftijd als argument gebruikte (hij was toen 66 jaar), kunnen we ons niet aan de indruk onttrekken, dat vrees voor oorlogshandelingen zijn belangrijkste drijfveer vormde. Hij realiseerde zich evenwel ook, dat door zijn afwezigheid de gemeente Hoeven stuurloos zou kunnen worden, temeer daar slechts twee raadsleden in de kom van het dorp woonden en de andere minder snel bereikbaar waren. Daarom stelde Gerlagh voor om gezien de

tijdsomstandigheden vier 'voornamen' inwoners aan de raad toe te voegen. Aangezocht werden: bakker Adriaan Maas, de leerlooier Antonie van Arendonk, de dorpsonderwijzer Johannes Baptist Koopmans en Adriaan Jansse van de Riet. Raad en aangewezenen gingen accoord.

De daarop volgende maanden werd het verlov van de burgemeester telkens verlengd. Waar hij verbleef, is niet bekend. Zeer waarschijnlijk heeft hij de bescherming van een stad gezocht en gezien de latere ontwikkelingen zou dat wel eens Willemstad geweest kunnen zijn.

Maar midden januari 1831 was voor waarnemend assessor F. Buys de maat vol. Gezien de tijdsomstandigheden diende de burgemeester op zijn post te zijn, volgens Buys. Ook de Hoevense inwoners wilden hun burgemeester terug. Zowel aan de gouverneur als aan de burgemeester werd verzocht, dat laatstgenoemde zich weer in het dorp zou vestigen. Alle raadsleden ondertekenden het verzoek aan hun voorzitter.

Dat had effect. De eerstvolgende vergadering, die van 16 april 1831, werd weer door Gerlagh voorgezeten. Maar eind van dat jaar sloeg het noodlot toe. Op 28 december 1831 overleed zijn echtgenote. Ze werd in Hoeven begraven. Zijn nicht Sophia Frensdorff kwam hem verzorgen, maar de droefheid van Gerlagh over het verlies van zijn vrouw en mogelijk het besef van eigen ouderdom bleek hieruit, dat hij in februari 1832 een nieuw testament liet maken, waarin hij zijn nicht tot enige

erfgename benoemde. Hij leek zich in Hoeven ook niet meer thuis te voelen. In augustus en september van dat jaar was Gerlagh opnieuw afwezig. Hij verbleef in die periode in Willemstad, waar hij getuige was bij het huwelijk van zijn nicht Sophia Frensdorff met ds H.J. Krom op 26 september 1832.

De raadsvergadering van 1 oktober 1832 zat hij weer voor, maar zijn aanwezigheid in Hoeven was niet voor lang. Op 13 januari 1833 klaagde de raad erover, dat burgemeester Gerlagh al drie weken buiten de gemeente vertoefde. Er werd besloten aan de gouverneur te verzoeken een waarnemer aan te stellen, totdat er een definitieve regeling getroffen was. Uit die brief aan de gouverneur bleek, dat de burgemeester gezegd had wegens familieomstandigheden enige tijd elders, en wel in Willemstad, te vertoeven. Maar volgens de raadsleden had hij daar helemaal geen familie wonen. Die veronderstelling is onjuist, want zoals we eerder constateerden, verbleef Gerlagh daar bij zijn nicht. Volgens diezelfde brief zou Gerlagh naar eigen zeggen zijn huis tot mei 1834 verhuurd hebben, waaruit naar het oordeel van de Hoevense raad geen spoedige terugkomst afgeleid kon worden. Het gevolg was dat de gemeente Hoeven al drie weken zonder burgemeester zat, dat aktes niet getekend werden en dat 'niemand weet waarna zich te gedragen'.¹³⁵ Omdat de eerste assessor 'huiverig (was) om de zaken te derigeren', werd voorgesteld de tweede assessor Adriaan van Eekelen als

waarnemer aan te stellen. Dat gebeurde per 2 februari 1833. Bij Koninklijk Besluit van 22 april 1833 werd Hendrik Willem Gerlagh eervol ontslagen na een burgemeesterschap van bijna 20 jaar. Zijn opvolger was Adriaan van Eekelen.

Gerlagh vestigde zich nu definitief in de Willemstadse pastorie bij het gezin van dominee Krom. In 1837 werd de dominee in Leur beroepen en Gerlagh ging met het gezin Krom daar ook heen. In mei 1850 bezocht de Willemstadse gemeentesecretaris mr Jan van Wijngaarden de dominee in Leur en ontmoette daar ook de inmiddels hoogbejaarde oud-burgemeester van Hoeven. In zijn dagboek beschreef hij die ontmoeting als volgt: '...naar de Leur waar wij t'elf uur aankwamen en bij ds Krom afstapten. Deze was niet thuis, wel de 86-jarige grijsaard Gerlagh en des Ds. vrouw. De oude heer Gerlagh was nog zo vlug als een kivit en zeer spraakzaam'.¹³⁶ In 1852 keerde Gerlagh samen met een andere nicht, de weduwe Petronella Frensdorff-Gerlagh naar Hoeven terug. Hendrik Willem Gerlagh overleed in Hoeven op 17 december 1855 in de gezegende leeftijd van 91 jaar.

Familietrekken in het stadsbestuur

Willemstad 1813-1890

In het begin van de achttiende eeuw vestigde zich het echtpaar Leendert Ariese Punt en Geertje Geritse Craeyensteyn in Heijningen de hofstede 'De Ophaalbrug' nabij Oudemolen. Punt was geboortig van Klaaswaal en zijn vrouw kwam uit Nu-

mansdorp. Hij werd burgemeester van Heijningen. Het echtpaar had twee zoons, Ary (1710-1791/5) en Jan (1715-1790). Hun nakomelingen namen vrijwel zonder uitzondering deel aan de plaatselijke besturen van Heijningen, Willemstad en Fijnaart. Ook in de besturen van de polders, van de kerk en als portionarissen van de meestoven waren ze vertegenwoordigd.

Gedurende onze onderzoeksperiode ontmoeten we alleen al in het Willemstadse gemeentebestuur zeventien personen die rechtstreeks afstammen van dit echtpaar of gehuwd zijn met een van die afstammelingen.

De familie Punt was in het eerste stadsbestuur na 1813 vertegenwoordigd door *Jan Cornelis Maris*, die gehuwd was met *Adriana Johanna Oostdijk* (1778-1825), een dochter van *Jan Hendrikse Oostdijk* (1754-1813) en *Cornelia Jansdr. Punt* (1753-1825). Na het overlijden van zijn vader, de oud-schepen en oud-gezworene van de polder de Ruigenhil *Cornelis Janse Maris* (1725-1802), nam hij diens handelszaak 'Maris en Schippers' over. De firma handelde vooral in granen, meekrap en zaden, terwijl daarnaast de scheepsrederij werd uitgeoefend en een kassierskantoor werd gehouden. Mede-firmant *Andries Willemse Schippers* was onder andere schipper-eigenaar, gepatenteerd marktschipper en koopman.

Door de prefect van het Departement des deux Nèthes was *Jan Cornelis Maris* in 1810 benoemd tot lid van de conseil municipal. Sinds de instelling van het Bureau

de Bienfaisance in september 1811 maakte hij ook hiervan deel uit. Hij kocht in 1812 het patriciërshuis naast het Willemstadse stadhuis.

De commissarissen-generaal van de Souvereine Vorst wezen Maris in 1813 als vice-burgemeester aan. Bij de inwerking-treding van het Reglement voor de regering der stad Willemstad van 1815 werd hij een der drie burgemeesteren. Na het plotselinge ontslag in 1817 van de president-burgemeester mr Willem Brand werd hij plaatsvervangend lid van de Provinciale Staten en president-burgemeester, welke laatste functie hij beurtelings met Johannes van Oldenborgh – die gehuwd was met een nicht van Maris – tot 1822 vervulde. Hij bleef een der twee burgemeesteren. De vacature Brand werd niet aangevuld. Onder het nieuw stedelijk reglement van 1824 werd hij wethouder. Na het ontslag van Johannes van Oldenborgh in verband met diens vertrek uit de gemeente, werd Maris in 1831 overeenkomstig de wens van de gemeenteraad door de koning tot burgemeester van Willemstad benoemd. Hij nam van Van Oldenborgh ook het lidmaatschap van de Provinciale Staten over, en zelfs diens wijnhandel in Willemstad, dit laatste op naam van de firma Maris en Schippers. Vanaf 1824 tot zijn overlijden maakte hij deel uit van het kiescollege.

Maris was ook in het kerkelijk leven actief: ouderling van de hervormde gemeente van 1815-1817 en van 1823-1825, president-ouderling in 1824, kerkvoogd vanaf

1821 en president-kerkvoogd van 1832 tot zijn overlijden. Op 20 mei 1835 stierf hij te Willemstad na een ziekbed van ruim vier maanden. Hij liet een vermogen na van ongeveer 115.000 gulden.

Zijn compagnon, Andries Willemse Schippers, had het raadslidmaatschap bekleed van 1823 tot zijn overlijden in 1832, zodat de beide partners elkaar ook in de politiek ontmoetten. Een zoon van Schippers, Aart Andriese Schippers (1800-1858), de latere burgemeester van Willemstad, huwde in 1825 met een dochter van Maris, waardoor niet alleen de zakelijke band tussen de families Maris en Schippers werd bestendig, maar ook een nauwe familierelatie ontstond.

Jan Cornelisse Punt (1788-1866) was een zoon van Cornelis Janse Punt (1758-1822), schepen van Heijningen en gezworene van de Oude Heijningen, en van Pieterella Hendrikse Oostdijk (1761-1838). Hij werd op grond van het reglement voor het bestuur van de stad Willemstad bij Koninklijk Besluit van 19 december 1815 tot raadslid benoemd. Punt was in 1813 gehuwd met zijn volle nicht Geertje Oostdijk (1782-1859), weduwe van Leendert Schippers, dochter van Jan Hendrikse Oostdijk en Cornelia Punt. Twee zusters van zijn vrouw waren zelf ook weer met lokale bestuurders getrouwd: namelijk met burgemeester Jan C. Maris en het raadslid Paulus de Jager.

Punt was aanvankelijk landbouwer, maar in 1815 werd hij koopman genoemd. Hij

was toen ook boekhouder van de Ruigenhilsse meestof. Punt was overigens puissant rijk en ging waarschijnlijk al vroeg rentenieren. Als liefhebberij deed hij wat zaken in paarden en runderen. Tot 1854 bleef hij lid van de raad. In 1836 werd hij wethouder, welke functie hij na het overlijden van burgemeester Dirk van Wijn-gaarden in 1848 verwisselde voor het burgemeestersambt. Door de Willemstadse gemeenteraad was toen voor dit laatste ambt Aart Andriessse Schippers voorgedragen, omdat de zittende wethouders (Jan Cornelisse Punt en Cornelis Leendertse Punt) een benoeming niet ambieerden. De gouverneur van de provincie informeerde bij de gemeenteraad, of er geen te nauwe graad van bloed- en aanverwantschap bestond tussen de bestuurders. De raad moest daarop mededelen 'dat de vrouw van A.A. Schippers een nicht is van hare tante, de huisvrouw van wethouder J.C. Punt' en dat 'de vrouw van wethouder J.C. Punt de eigen zuster was van de moeder [lees: schoonmoeder] van de kandidaat A.A. Schippers, dan welke moeder reeds is overleden 24 Augustus 1825'. Mocht de bloedverwantschap een formeel beletsel zijn voor de benoeming van Schippers tot burgemeester, dan zou de gemeenteraad graag zien, dat zo mogelijk dispensatie van dat verbod werd verleend. Maar indien dat niet kon, droeg de raad wethouder Jan C. Punt voor, die op uitdrukkelijk verzoek van de raad alsnog te kennen had gegeven in dat geval een benoeming tot burgemeester te accepteren.

Alleen het raadslid Van der Gijp kon zich met de gang van zaken niet verenigen. Hij stemde tegen het besluit om ten behoeve van Schippers dispensatie te vragen. Hij motiveerde deze afwijkende mening niet, maar uit zijn sollicitatie blijkt, dat hij zelf het burgemeestersambt ambieerde.

De gouverneur plaatste Schippers, die naar zijn mening de meest geschikte kandidaat was, nummer één op de voordracht aan de minister. Als nummer twee stond Jan Cornelisse Punt op de lijst. Bij Koninklijk Besluit van 20 augustus 1849 werd Punt benoemd tot burgemeester. Op 11 mei 1854 kreeg hij op zijn verzoek eervol ontslag. In diezelfde maand nam hij ook ontslag als raadslid. Punt was lid van het kiescollege van 1824 tot de inwerking-treding van de gemeentewet van 1851.

In het kerkelijk en maatschappelijk leven nam hij jarenlang een vooraanstaande plaats in: in 1821 was hij lid geworden van het college van regenten van het weeshuis en de armen. Van 1834 tot 1839 was hij president van dat college; van 1817 tot 1819 diaken van de hervormde gemeente; in 1821 notabele en van 1829 tot 1850 regelmatig ouderling en in 1830 en 1843 president-ouderling. Een benoeming als ouderling in 1861 nam hij gezien zijn leeftijd niet meer aan. In 1832 was hij kerkvoogd geworden. Punt overleed op 13 oktober 1866. Hij liet geen kinderen na.

Elsje Aryse Punt (1753-1830) was in 1780 gehuwd met de Strijense koopman en winkelier *Adrianus Rotting* (1750-1827),

die al in 1784 schepen van Willemstad was geworden en in 1810 lid van de conseil municipal. Bij de eerste benoeming door de commissarissen-generaal op 17 december 1813 was hij tot raad benoemd, maar had om nader beraad gevraagd. Bij de finale benoeming kwam zijn naam niet meer voor. Hij was van 1816-1828 lid van het kiescollege en werd bij Koninklijk Besluit van 2 augustus 1816 in een ontstane vacature tot raadslid benoemd: hij bleef dit tot zijn overlijden op 9 maart 1828.

Na het overlijden van zijn vrouw Elsje Punt op 10 juni 1830 trad Cornelis Leenderts Punt (1775-1853) met het raadslid M.H. van Oosterzee op als executeur-testamentair. Aan de diaconie van de hervormde gemeente was een obligatie van 1000 gulden gelegateerd. Er bleef echter nog voldoende te delen. Aan uitstaande gelden had de boedel een vordering van bijna 42.000 gulden; aan contante gelden was er, nadat de boedelschulden betaald waren, 6200 gulden. Onder Willemstad liet het echtpaar Rotting-Punt 19.14.17 ha bouwland na, onder Fijnaart 31.61.51 ha en onder Strijen nog eens 14.59.00 ha. Ook behoorden tot de baten 1/16 portie in de Stampersgatse meestof en 1/16 portie in de Oude Fijnaartse meestof en drie huizen in Willemstad, namelijk in de Voorstraat B 27 (nu Voorstraat 1 en 3), in de Landpoortstraat B 91 en B 92 (nu Landpoortstraat 12), alsmede nog een koetshuis met stal en tuin in de Landpoortstraat. De helft van deze nalatenschap kwam ten goede aan een zuster en

tien neven en nichten van Rotting; de andere helft ging naar de negen erfgenamen van Elsje Punt, onder wie het raadslid Cornelis Leendertse Punt.

Deze aangehuwde neef van Rotting, de landbouwer *Cornelis Leendertse Aryse Punt* (1775-1853) kwam in 1820 in de raad. Hij was een broer van de hiervoor genoemde Ary Leendertse Punt, die als lid van de conseil municipal in 1812 was overleden. Cornelis Punt was in 1816 al lid van het kiescollege geworden en bleef dit tot de opheffing ervan. Ruim 31 jaar zou hij het raadslidmaatschap vervullen en van 1839 tot 1851 bovendien het wethoudersambt. Bij de inwerkingtreding van de gemeentewet hielden zijn activiteiten in het stadsbestuur op.

In het bestuur van de polder De Ruigenhil was hij vanaf 1813 gezworene en van 1835 tot 1846 dijkgraaf. Zijn zoon Dirk zou later in zijn voetspoor treden. Zijn kleinzoon Cornelis Huibertse Maris werd burgemeester van Willemstad. Punt had enkele boekjes over landbouwproblemen op zijn naam staan.

Verder trad hij op als gelegenheidsdichter. Zo schreef hij op 11 december 1813 in rijmvorm enkele overdenkingen bij de ontruiming van Willemstad door de Fransen.

Ter gelegenheid van de installatie van het nieuw stedelijk bestuur in 1824 vloeiende uit zijn dichterspen een welkomstlied voor de nieuwe bestuurders van Willemstad. Punt had ook genealogische belangstelling. In

1799 begon hij aan de geschiedschrijving van het geslacht Punt.¹³⁷

In 1815 werd hij lid van het algemeen armbestuur. In de periode 1820 tot 1823 en van 1841 tot 1843 was hij ouderling en vanaf 1820 kerkvoogd. Eind 1853 overleed hij.

In 1834 wees het kiescollege *Adrianus Burgers* aan als opvolger van het raadslid *Andries Willemse Schippers*. Burgers was een zoon van *Ary Burgers*, die in de Franse tijd lid van het tribunal criminel was geweest en door de commissarissen-generaal in 1813 nog abusievelijk, want postuum, aangewezen als raad. Hij was al op 4 mei 1812 gestorven.

Adrianus Burgers was in 1817 te Fijnaart gehuwd met *Maria Maris* (1799-1884), een dochter van *Cornelis Aryse Maris* (1773-1832) en *Anna Janse Punt* (1783-1830). Hij kwam in 1831 in het kiescollege, waarin hij tot 1848 zitting had. In hetzelfde jaar waarin hij gekozen werd als raadslid, volgde ook zijn benoeming tot gezworene van de polder *De Ruigenhil*. Van 1846 tot 1850 was hij daar dijkgraaf. In 1846 benoemde de raad hem bovendien als lid van het college van regenten van het weeshuis en de armen. Bij de totstandkoming van de gemeentewet in 1851 kwam er een einde aan zijn raadslidmaatschap.

Na vanaf 1820 tot 1833 plaatsvervangend notabele van de hervormde gemeente te zijn geweest, volgde in 1833 de definitieve verkiezing als zodanig. De functie van ou-

derling vervulde hij van 1829 tot 1831 en van 1838 tot 1841. Na 1851 ontmoeten we Burgers niet meer in bestuursfuncties bij de gemeente of bij de kerk. Zijn dochter *Anna Burgers* (1831-1916) huwde met *Cornelis Dankert Knook*, die we nog zullen tegenkomen als raadslid en wethouder.

De bierbrouwer *Pieter Boudewijns van der Gijp* (1804-1856) was 15 oktober 1829 gehuwd met *Maria Punt* (1810-1897), een dochter van *Leendert Gerritse Punt* (1779-1841) en *Geertje Janse Maris* (1784-1834) en een zuster van *Gerrit* (1816-1881) en *Ary Jacobus Punt* (1821-1911). Zijn vader, *Boudewijn van der Gijp*, was eerst gehuwd geweest met *Martijntje Verhoeff*, weduwe van *Gerrit Aryse Punt* (1743- ?) en na haar overlijden met de brouwersdochter *Adriana Uytterlinde*. *Pieter* was een zoon uit dit tweede huwelijk. Zijn vrouw *Maria Punt* was dus een kleindochter van de eerste vrouw van zijn vader uit haar eerste huwelijk.

Van der Gijp werd in 1835, na het overlijden van *Jan Cornelis Maris*, lid van de gemeenteraad. Hij bleef dit tot zijn overlijden in 1856. Zoals we hiervoor reeds zagen, solliciteerde hij na het overlijden van *Dirk van Wijngaarden* tevergeefs naar het ambt van burgemeester. In 1841 werd hij in plaats van zijn overleden schoonvader lid van het kiescollege. De gemeenteraad benoemde hem eind 1835 als lid van het college van regenten van het weeshuis. In 1847 werd hij president van dit college.

Hij nam in 1852 ook zitting in de commissie, die ingevolge de wet op de schutterijen uit het plaatselijk bestuur werd gekozen. Lid van het algemeen armbestuur werd hij in 1855.

In het kerkelijk leven vervulde hij de functie van diaken van 1831 tot 1833 en was hij ouderling van 1842 tot 1844 en van 1850 tot 1852.

Na zijn overlijden in 1856 nam zijn zwager Gerrit Leenderts Punt zijn plaats in als gemeenteraadslid.

Huibert Dane (1798-1849) was een zoon van Jacob Nicolas Dane (1763-1810) en van Maaïke Huibert Aryse Punt (1768-1816). Hij werd in 1832 lid van de raad en tegelijk wethouder. Hij was koopman in hout en aannemer. Tot aan zijn benoeming als raadslid vervulde hij tevens de functie van stadsarchitect. Van 1824 tot 1848 was hij lid van het kiescollege.

Op 40-jarige leeftijd trouwde hij in 1838 met zijn dienstbode Myna Huyzer. Zijn bruid was toen 43 jaar. Dit huwelijk bleef kinderloos. Zijn herbenoeming als eerste wethouder ging na dit huwelijk niet door. De Minister van Binnenlandse Zaken deelde de gouverneur van Noord-Brabant bij brief van 28 december 1838 mee, dat de herbenoeming van Dane voorlopig was aangehouden en vroeg nadere inlichtingen over hem.

Dane zou 'aan het hoofd staan' van een groep hervormden, die openlijk hadden verklaard dat zij de synode van de hervormde kerk niet eerbiedigden zonder

zich echter af te scheiden. Dane zou ook alle gehoorzaamheid aan de kerkelijke wetten der synode weigeren, de Afgescheidenen op allerlei wijzen begunstigen en in 1837, bij afwezigheid van de burgemeester, zijn medewerking geweigerd hebben bij het optreden tegen de Afgescheidenen.

Het was de minister ter ore gekomen dat Dane nu onlangs gehuwd was 'met eene persoon, die met haar gansche geslacht, legaal gesepareerd, en op het tegenwoordig hervormd kerkbestuur geweldig gebeten is'. De minister was daarom huiverig om Dane te doen herbenoemen, temeer, daar ook de stadssecretaris Jan van Wijngaarden (sr.) zeer aan het oude gehecht was en zich als bestrijder van de nieuwe kerkelijke verordeningen manifesteerde. Van Wijngaarden zou achter de schermen de wethouder steunen. Verder speelde nog een rol, dat de toenmalige burgemeester Van der Hoog al 86 jaar was en met een vervanging rekening moest worden gehouden.

De commissaris in het 6e en 7e district, A.J. Ingenhouz, kreeg de brief van de minister om advies. Hij moest beamen, dat Dane sinds zijn huwelijk met een 'arbeidersdochter' van opinie veranderd was en in het geheim tot de Afgescheidenen was gaan behoren. Dat hij niet openlijk voor zijn mening dorst uit te komen was begrijpelijk, omdat hij vreesde in dat geval niet meer als wethouder herbenoemd te kunnen worden.

De heer Ingenhouz meende, dat Dane

Mr Johannes van Wijngaarden (1823-1903)
(Part. coll.)

niet meer voor herbenoeming als wethouder kon worden voorgedragen. Hij stelde daarom voor de fungerende wethouder J.C. Punt tot eerste wethouder te benoemen en diens verre neef, de landbouwer tevens dijkgraaf C.L. Punt tot tweede wethouder. Een andere geschikte kandidaat voor de functie van tweede wethouder was Dirk van Wijngaarden, maar deze was een broer (lees: halfbroer) van de stadssecretaris. Overigens waren zowel de beide Punten als Dirk van Wijngaarden tegenstanders van de Afscheidenen. Het gevolg was, dat bij Koninklijk Besluit van 3 maart 1839 Cornelis Leendertse Punt in plaats van Huibert Dane wethouder werd.

Na zijn huwelijk bekleedde Dane geen kerkelijke functies meer. Hij was diaken geweest van 1829 tot 1831, ouderling van 1834 tot 1836 en in 1835 president-ouderling. In 1832 was hij gekozen als kerkvoogd. Uit de acta van de hervormde gemeente blijkt overigens wel, dat Huibert Dane, evenals zijn broer Nicolaas Dane, de openbare godsdienstoefeningen in de kerk totaal verwaarloosde. Bij de vervolging van de Afscheidenen in Willemstad stelde hij zich als wethouder en waarnemend burgemeester zeer lijdzaam op. Hij verbrak de formele band met de hervormde kerk echter niet blijvend. Hij en zijn broer Nicolaas werden op 12 april 1836 tot de Afscheidenen gerekend, maar op de begin 1845 opgemaakte lijst

van wettige afgescheiden lidmaten komen zij niet meer voor. Wel komt Dane als kansloze derde voor op de voordracht voor de benoeming van een nieuwe burgemeester in 1849. Op 6 september 1849 is hij te Willemstad overleden.

Na het overlijden van Huibert Dane werd door het kiescollege diens broer *Nicolaas Dane* (1801-1882) tot raadslid gekozen. Bij de inwerkingtreding van de gemeentewet werd hij ook wethouder. Hij bleef dit tot 1871. Zijn raadslidmaatschap continueerde hij tot een jaar voor zijn overlijden. In 1881 moest hij zijn zetel afstaan aan burgemeester Cornelis Huiberts Maris.

Nicolaas Dane had een aannemersbedrijf aan de Voorstraat (nu no.20). Vanaf januari 1833 was hij zijn broer Huibert als stadsarchitect opgevolgd. Ofschoon ten tijde van de Afscheiding aan hem en zijn broer sterk werd getwijfeld, was hij van 1853-1855 en van 1869 tot 1871 ouderling van de hervormde gemeente. Hij was ook nog regent van het weeshuis vanaf 1853.

Nicolaas Dane, die ongehuwd bleef, stierf op 31 mei 1882.

Aart Andriessse Schippers (1800-1858), zoon van het raadslid Andries Willem Schippers (1764-1833), kwam door zijn huwelijk op 21 april 1825 met de Willemstadse

burgemeestersdochter Johanna Cornelia Maris (1802-1876) in de genealogie-Punt terecht.

In 1841 werd Aart Schippers lid van het kiescollege en in juni 1843 deed hij al een gooi naar het lidmaatschap van de Provinciale Staten van Noord-Brabant. Hij deed dat bij gelegenheid van de periodieke af-treding van het Willemstadse statenlid, de stadssecretaris Jan van Wijngaarden. Hij behaalde in de raad vier stemmen tegen Van Wijngaarden vijf.

In oktober 1845 werd hij raadslid. Na het overlijden van burgemeester Dirk van Wijngaarden in 1849 verzocht de raad aan de koning om Aart Schippers met dat ambt te begunstigen. Zoals we hiervoor reeds zagen, stond hij wel als nummer één op de voordracht, maar werd Jan Cornelisse Punt benoemd. In zijn aanbeveling aan de minister getuigde de gouverneur van Brabant van hem: 'hij is een voor-naam grondeigenaar, bezit veel beschaafdheid en doorzigt in zaken, hij is een der ijverigste en meest geschikte leden van het stedelijk bestuur en hij heeft zich in de vergadering der Provinciale Staten alleszins gunstig doen kennen'. Want terwijl het Schippers in 1843 niet gelukt was het statenlidmaatschap aan de stadssecretaris te ontfutselen, slaagde hij daar in 1849 wel in. Schippers kreeg bij de stemming voor die functie nu vijf stemmen en Van Wijngaarden slechts drie, zodat Schippers (tot 1850) namens Willemstad in de Provinciale Staten zitting had. In oktober 1851 koos de raad hem als wethou-

der en benoemde hem als ambtenaar van de burgerlijke stand.

Na de ontslagname van J.C. Punt nam de raad een voorstel aan om de koning een aanbeveling te doen voor een nieuwe burgemeester. De raad besloot te stemmen over een kandidaat. Hierbij haalde Schippers vier stemmen; wethouder Nicolaas Dane en de gemeentesecretaris mr Jan van Wijngaarden jr. kregen elk één stem. Aan deze stemming had Schippers zelf niet deelgenomen. Bij Koninklijk Besluit van 1 juli 1854 volgde de benoeming van Schippers als burgemeester. In opvolging van zijn vader en grootvader was Schippers firmant van Maris en Schippers.

Van 1841 tot 1843, van 1847 tot 1849 en van 1851 tot 1853 was hij ouderling van de hervormde gemeente; in 1852 president-ouderling. Zijn vrouw werd in 1850 regentes van het weeshuis.

Schippers volgde in 1833 Johannes van Oldenborgh op als secretaris-penningmeester van de polder De Ruigenhil.

Per 1 januari 1854 benoemde de gemeenteraad hem als lid van het college van armmeesters. Na zijn benoeming tot burgemeester trad hij af als armmeester, omdat hij die functie niet goed verenigbaar achtte met het burgemeestersambt. Schippers overleed te Willemstad op 11 februari 1858.

De schipper *Paulus Adrianus de Jager* (1796-1857) kwam door zijn huwelijk met Helena Oostdijk (1780-1848) in een Willemstadse regentenfamilie. Zijn beide

schoonzusters waren zoals gezegd gehuwd met bestuurders: Adriana (1778-1825) met Jan Cornelis Maris en Geertje (1782-1859) met Jan Cornelis Punt.

Helena Oostdijk was eerst gehuwd geweest met de schipper Gerard Schippers, een zoon van Willem Schippers en Johanna Crayensteyn. Vader Jan Hendrikse Oostdijk werd op 12 april 1813 vermoord gevonden. Gerard Schippers, de schoonzoon, werd van dit misdrijf verdacht. Hij was met de boot van Willem Struyk, een zogenaamde hengst, gevluht. Enkele dagen na de moord vond men zijn lijk. Hij bleek zich te hebben verhangen. De aanleiding tot de moord op Oostdijk bleef zodoende in het duister.

Enkele jaren nadien vond de jonge weduwe troost bij De Jager, een schippersknecht uit Bergen op Zoom. Het huwelijk werd 25 juli 1817 gesloten. Door dit huwelijk werd De Jager een betrekkelijk gefortuneerd man.

Van 1840 tot 1851 maakte hij deel uit van de Willemstadse gemeenteraad en bekleedde ook enkele malen de kerkelijke functies van diaken en ouderling. In december 1842 benoemde de gemeenteraad hem tot president van het college van regenten van het weeshuis. In april 1850 werd hij lid van het algemeen armbestuur. Na het overlijden van zijn vrouw hertrouwde De Jager op 8 september 1853 met Heiltje Kaatje Timmers (1817-1889). Zij was een dochter van Adriaan Timmers (1783-1842) en Adriana Punt (? - 1852). Zijn nieuwe schoonmoeder was een

dochter van Cornelis Janse Punt (1758-1822) en van Piaternella Hendrikse Oostdijk (1761-1838); door dit huwelijk werd de familieband met burgemeester Jan Corn. Punt (1788-1866) weer hersteld.

De Jager stierf te Willemstad op 8 december 1857.

Gerrit Leendertse Punt (1816-1881) kwam in 1856 in de gemeenteraad terecht. Tot aan zijn overlijden bleef hij raadslid. Hij was een zoon van Leendert Gerritse Punt (1779-1841) en van Geertje Janse Maris (1784-1834). Zijn zuster Maria (1810-1897) was getrouwd met het raadslid Pieter van der Gijp. Gerrit Punt woonde weliswaar op de boerderij aan de Westdijk, maar deze werd geëxploiteerd door zijn broer Arie. Gerrit was timmerman-aanemer. Beide broers waren ongehuwd en twee dienstbodes zorgden voor het huishouden. Gerrit overleed 29 januari 1881.

Zijn broer *Arie Jacobus Leendertse Punt* (1821-1911) volgde hem als raadslid op. Beide broers speelden in het kerkelijk leven ter plaatse jarenlang een voorname rol. Gerrit als ouderling, president-ouderling, kerkvoogd en president-kerkvoogd. In 1875 stelde hij zich niet meer herkiesbaar voor een kerkelijke functie.

Arie vinden we als diaken, ouderling, notabele en kerkvoogd terug. Hij was van 1865 tot 1868 nog regent van het weeshuis. In 1889 trad hij af als kerkvoogd. Hij wenste geen herbenoeming. Toch werd hij met algemene stemmen herkozen,

maar hij accepteerde zijn herbenoeming niet. Men nam node afscheid van hem. Van 1855 tot 1908, dus ruim 53 jaar, was hij gezworene van de polder De Ruigenhil. Het raadslidmaatschap vervulde hij zonder onderbreking tot 1907. Arie overleed 19 november 1911. Hij bereikte de leeftijd van bijna 90 jaar.

Een dochter van burgemeester Jan Cornelis Maris (1793-1835), Cornelia Johanna (1803-1872) was te Willemstad gehuwd met de heel- en vroedmeester Dankert Cornelis Knook (1796-1832). Uit dit huwelijk was *Cornelis Dankert Knook* (1826-1907) geboren. Deze zoon werd koopman en huwde met Anna Burgers (1831-1916), een dochter van het raadslid Adrianus Burgers.

In 1860 kwam Cornelis Knook in de gemeenteraad en in 1892 werd hij wethouder. Hij was in februari 1866 J.A. Schippers opgevolgd als opperbrandmeester. Jarenlang, namelijk van 1869 tot 1899, vervulde hij ook de functie van secretarispenningsmeester van het waterschap De Ruigenhil.

In december 1906 gaf hij zijn voornemen te kennen af te treden als president-kerkvoogd. Hij was toen meer dan vijftig jaar actief in het kerkelijk werk geweest. Knook overleed op 7 augustus 1907.

Cornelis Huibertszoon Maris (1831-1916) was de laatste geboren en getogen Willemstadter die in zijn eigen geboorteplaats het ambt van burgemeester bekleedde. Maris was geboren op 5 juli 1831 te Wil-

lemstad als zoon van de landbouwer Huibert Jans Maris (1796-1873) en Anna Cornelis Leendertse Punt (1804-1861). Zijn grootouders van vaderszijde waren Jan Jacobs Maris (1750-1808) en Anna Huiberts Punt (1764-1841). Zijn moeder was een kind uit het eerste huwelijk van Cornelis Leendertse Punt (1775-1853) met Cornelia Dirksdr Knook (1776-1810). Maris was gehuwd met Maria Johanna Punt (1836-1908), dochter van Leendert Cornelis Punt (1802-1867) en van Johanna van Dis (1802-1887).

Hij werd lid van de raad in juli 1867, maar op 3 september 1869 moest hij zijn raadszetel weer afstaan. Dit hield tevens in, dat hij niet langer opperbrandmeester kon blijven, waartoe hij in februari 1869 was benoemd. Bij zijn sollicitatie naar het burgemeestersambt merkte de Commissaris des Konings op, dat deze niet-herverkiezing een gevolg was geweest van 'een samentopping der orthodoxe partijen'.

Burgemeester Beausar betuigde Maris zijn dank voor de ijver en belangeloze diensten tijdens zijn kort raadslidmaatschap aan de gemeente bewezen. Zijn aftreden werd, aldus de burgemeester, algemeen als een verlies beschouwd. De heer Maris verklaarde daarop, dat het hem leed deed afscheid te moeten nemen van een college, waarvan de leden hem alleen maar aangename herinneringen achterlieten en op wier vriendschap hij hoge prijs stelde. Na het vertrek van burgemeester De Lint solliciteerde hij naar dit ambt.

Enkele maanden tevoren had de gemeenteraad Maris nog benoemd als lid van het burgerlijk armbestuur, maar voor deze eer had hij, zonder opgaaf van redenen, bedankt.

De Commissaris des Konings beval hem als eerste kandidaat aan en wees erop, dat Maris 'een gezond oordeel bezat en een beschaafde opleiding had genoten'. Hij was in Willemstad geacht en gezien, deed zich uiterlijk goed voor en was toen in de kracht van zijn leven. Hij bezat een voldoende geldelijk inkomen om op behoorlijke voet te kunnen leven – het burgemeestersalaris was destijds maar 250 gulden per jaar – en was van onbesproken gedrag. Kennelijk had Maris zijn landbouwbedrijf al van de hand gedaan, want hij wordt vermeld als te zijn zonder beroep. Bij Koninklijk Besluit van 24 april 1873 werd Maris benoemd tot burgemeester. In zijn installatierede zei hij dat hij niet zonder schroom zijn functie had aanvaard. Hij had nimmer daartoe kunnen besluiten, indien niet de wens om nuttig te zijn voor zijn woonplaats hem krachtig had aangespoord: 'dat doel doet hem de gegronde hoop koesteren op aller welwillendheid, te meer daar reeds voor eenige jaren, ja zelfs voor eenige weken, verscheidene stemmen, ook uit het midden van den Raad tot het staan naar die betrekking hadden opgewekt'.

Maris had een zeer zwakke gezondheid. Daardoor was hij genoodzaakt regelmatig met toestemming van de Commissaris des Konings verlof te nemen. Zo kreeg hij in

juni 1878 voor de tijd van honderd dagen verlof. Hij was op dat moment zeer pessimistisch en wees de raadsleden op de mogelijkheid, dat die vergadering wellicht de laatste zou kunnen zijn die hij voorzat. In april 1879 volgde nog zijn herbenoeming als burgemeester, maar na enkele maanden moest hij weer verlof nemen, hetgeen zich de volgende jaren herhaalde.

In 1881 wist hij weer een zetel in de raad te verwerven ten koste van Nicolaas Dane. Vanaf september van dat jaar had hij dus ook stemrecht in de raadsvergaderingen. Toen hij in oktober 1882 na een ziekteverlof van drie maanden weer in Willemstad terugkeerde, deelde hij de gemeenteraad mee, dat hij van plan was om gezondheidsredenen ontslag te nemen als burgemeester. Deze mededeling sloeg blijkbaar in als een bom. Alle raadsleden deden zonder uitzondering pogingen om de burgemeester van dit plan af te brengen.

Maris ging hier niet direct op in. Het duurde nog tot mei van het daaropvolgende jaar, voordat hij zijn voornemen ten uitvoer bracht. Hij aarzelde lang, maar in de raadsvergadering van 1 mei 1883 zei hij dat hij zich tot zijn leedwezen verplicht had gevoeld bij de koning zijn ontslagaanvraag in te dienen. Het afscheid kwam al op het einde van die maand, ofschoon het officiële ontslagbesluit op dat moment nog niet binnen was. Het was echter geen definitief afscheid, want Maris behield zijn raadszetel. Hij woonde nadien echter nog maar enkele vergaderingen bij.

Begin 1884 oordeelde hij, dat het voor zijn

gezondheid beter zou zijn, als hij zich vestigde in Scheveningen. Hij liet de voorzitter van de raad weten, dat hij met de sluiting van de vergadering van 25 maart 1884 zich ontheven wenste te zien van zijn verplichtingen als gemeenteraadslid.

Op 16 mei 1884 vertrok het gezin Maris naar Scheveningen, waar het de villa 'Brigitta' bewoonde en waar nog vele Willemstadters herhaaldelijk te gast waren, onder andere bij zijn veertigjarig huwelijksfeest op 15 september 1899. Maris overleed op 27 mei 1916 te Scheveningen. Zijn vrouw was al op 9 maart 1908 gestorven.

Jan Adriaan Schippers (1830-1865), zoon van de oud-burgemeester Aart Andriesse Schippers kwam in december 1863 op een raadszetel terecht. Hij bezette deze nog geen twee jaar. Op 7 november 1865 stierf hij, nog geen 35 jaar oud.

Per 1 januari 1865 was hij diaken geworden van de hervormde gemeente. De gemeenteraad benoemde hem per 1 februari 1864 tot opperbrandmeester. Jan Adriaan Schippers was te 's-Gravenhage gehuwd met Anna Gerardina Theodora Ferleman (1828-1875). Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren.

In 1866 werd *Dirk Cornelisse Punt* (1824-1898) gekozen als raadslid. Hij was een zoon van het oud-raadslid Cornelis Leendertse Punt (1775-1853) uit diens tweede

huwelijk met Maria Johanna Knook (1787-1858). Punt was landbouwer op de hofstede 'Helzigt' en een schatrijke vrijgezel. Jarenlang was hij de hoogst aangeslagene in de hoofdelijke omslag. Zijn inkomen werd in 1890 geschat op 20.000 gulden per jaar.

Gedurende de periode 1871 tot 1875 was Punt ook wethouder. Aanvankelijk sloeg Punt die benoeming af. In een volgende vergadering werd hij echter weer met zes stemmen van de zeven benoemd. Nu meende hij moeilijk te kunnen weigeren. Toen hij in 1875 werd herbenoemd, nam hij die benoeming noch een herbenoeming als ambtenaar van de burgerlijke stand aan. In 1876 werd hij lid van het burgerlijk armbestuur, maar nam op 9 december 1876 'om bijzondere redenen' ontslag uit die functie.

Ook en vooral voor de hervormde gemeente van Willemstad heeft Punt veel betekend. Van 1859 tot 1862 was hij diaken. In 1871 bedankte hij voor de benoeming tot ouderling, maar in 1876 nam hij voor twee jaar een benoeming aan. In 1886 bedankte hij weer voor de eer. Het is in dit jaar dat de kerkvoogden en notabelen van de hervormde gemeente een restauratieplan opmaakten voor de koepelkerk, te financieren uit bijdragen van de gemeenteleden. Bijzonder vervelend voor de gemeente was de reactie van Punt op de bedelactie. Onomwonden deelde hij me-

de geen cent te zullen geven, zolang het reglement op het beheer der kerkelijke goederen te Willemstad niet was gewijzigd. Voorts moest er naar zijn mening een degelijker bestuur worden aangesteld, waarvan de leden niet alleen administratief onderlegd waren, maar zelf ook vermogend. De kerkvoogden en notabelen weerden zich tegen deze bedekte aantijgingen, maar maakten de toestand daarvoor wellicht nog moeilijker.

Punt stuurde het schriftelijk antwoord (dat hem mondeling sub rosa reeds was medegedeeld) ongeopend retour.

In 1889 deed hij nogmaals een poging om een reorganisatie van het kerkelijk bestuur door te voeren. Hij stelde voor een derde zakje in de kerk te laten rondgaan, waarvan de opbrengst uitsluitend bestemd zou zijn voor de verfraaiing van het kerkgebouw. Hij wees erop dat de koepelkerk zich op dat moment in een deerniswekkende toestand bevond. De kerkvoogden accepteerden dit voorstel, maar in een gecombineerde vergadering van notabelen en kerkvoogden werd het verwerpen.

In januari 1891 werd weer een gecombineerde vergadering gehouden. Daar had Punt een aanbod gedaan om op zijn kosten 'de kerk eenige herstellingen te doen ondergaan'. Dit aanbod werd met algemene stemmen geaccepteerd, doch er werden hem twee personen toegevoegd om een en ander te regelen. Al werkende kwam dit drietal tot de conclusie dat een algehele restauratie noodzakelijk was.

Onder voorzitterschap van Punt stelde de kerkvoogdij een commissie in met het doel vrijwillige bijdragen in te zamelen voor het volledig herstel van de kerk. Hiervoor werd een Rotterdamse architect ingeschakeld. De commissie sprak af telkens niet méér te besteden dan men tot dan toe aan bijdragen had ontvangen. Maar de financiële hobbels werden gemakkelijk genomen, tenminste als Punt een voorstel deed. Want zo'n voorstel liet hij veelal vergezeld gaan van de toezegging dat de kosten voor zijn rekening zouden zijn. Na het herstel der kerk op 4 januari 1895 kon de commissie opgeheven worden. Aan de 32 donateurs legde de commissie rekening en verantwoording af. De restauratiekosten bedroegen ruim 10.500 gulden, waarvan Punt er 4.125 had betaald.

In juli 1892 was Punt kerkvoogd geworden. Ook de pastorie was aan een flinke onderhoudsbeurt toe. Nadat de lidmaten hiervoor een bedrag van 775 gulden bijeen hadden gebracht, deelde Punt mee bereid te zijn te zijn het exterieur van de pastorie te verfraaien, op zijn kosten. Hij wilde echter het alleen-toezicht en zelf bepalen wat er gebeurde. Zo werd onder andere de buitenmuur van de straatzijde afgeschuurd en schoongemaakt, een nieuwe stoep gelegd en een nieuw ijzeren hek geplaatst.

Had vader Punt in december 1813 in rijmvorm *Overdenkingen op de ontruiming van de Willemstad door de Franschen gedaan in den nacht tussche den 10de en 11de December 1813*

geschreven, zoon Dirk schreef vijftig jaar later eveneens in rijmvorm: *11 December 1863. Stille uitboezeming na den volgens Programma gehouden feestelijken optocht*, gedaateerd 11 december 1863.

Op 30 december 1898 overleed Dirk Punt. In de vergadering van de kerkvoogden en notabelen van 25 januari 1899 memoreerde de voorzitter, Cornelis Dankert Knook, Punts verdiensten voor kerk en diaconie.

In zijn testament had hij de hervormde gemeente en de diaconie goed bedacht. Aan de hervormde gemeente vermaakte hij zijn hofstede 'Nooit Gedacht' onder de gemeente Fijnaart. Bij deze hofstede behoorden diverse percelen tiend- en jachtvrije bouw- en weilanden, tuin en boomgaarden met woonhuis en werf, buitenkeet en bakkeet, graanschuur, wagenhuis, karnhuis, veestalling, kippen- en eendenkooi, hondehok enz., alsmede de daarbij staande landarbeiderswoningen.

De totale oppervlakte ervan bedroeg 44.88.49 ha. Ook een huis, koepel, schuur c.a. bruggen, poorten en getimmerten met moestuin en boomgaard gelegen aan de Stadswal te Willemstad ter grootte van 0.48.60 ha werden aan de kerk geschonken. Een perceel land, 'de Zwarte Schouw' in de Ruighenilse polder ter grootte van 2.66.80 ha vermaakte hij aan de kerk, onder de conditie dat de jaarlijkse opbrengsten (toen 142 gulden) zouden dienen als toelage voor de predikant en zijn opvolgers. De totale waarde van deze making werd geraamd op 70.000 gulden.

De diaconie-armen werden in het testament eveneens goed bedacht: bouw- en weilanden in de Ruighenilse polder ter grootte van 10.50.10 ha en drie woningen in de Landpoortstraat.

Vanzelfsprekend werden deze legaten in grote dankbaarheid aanvaard. De kerkvoogden kwamen nu heel wat ruimer in hun middelen te zitten en de eerste consequentie van de nieuwe bezittingen was, dat besloten kon worden de heffing van de hoofdelijke omslag ten behoeven van de hervormde gemeente af te schaffen.

De kerkeraad nam op verzoek van de executeur-testamentair Adam Philippus van den Hil de voortdurende zorg op zich voor de laatste rustplaats van wijlen de heer Punt en de daarop geplaatste zerk met ijzeren hekje. Vele jaren heeft in de consistoriekamer van de hervormde kerk een in 1902 door H. Bouter te Den Haag gemaakte crayontekening met de beeltenis van de weldoener gehangen met het onderschrift:

DIT IS HET BEELD VAN PUNT,
DIE DOOR EEN RIJK LEGAAT
DE WILLEMSTADSE KERK VOOR ALTIJD
HEEFT GEEBAAT;
OOK DE ARMEN DEED HIJ WEL,
ZODAT MET DANK EN EER
ZIJN NAAM STEEDS WORDT GENOEMD
DOOR KERK EN ARMBEHEER

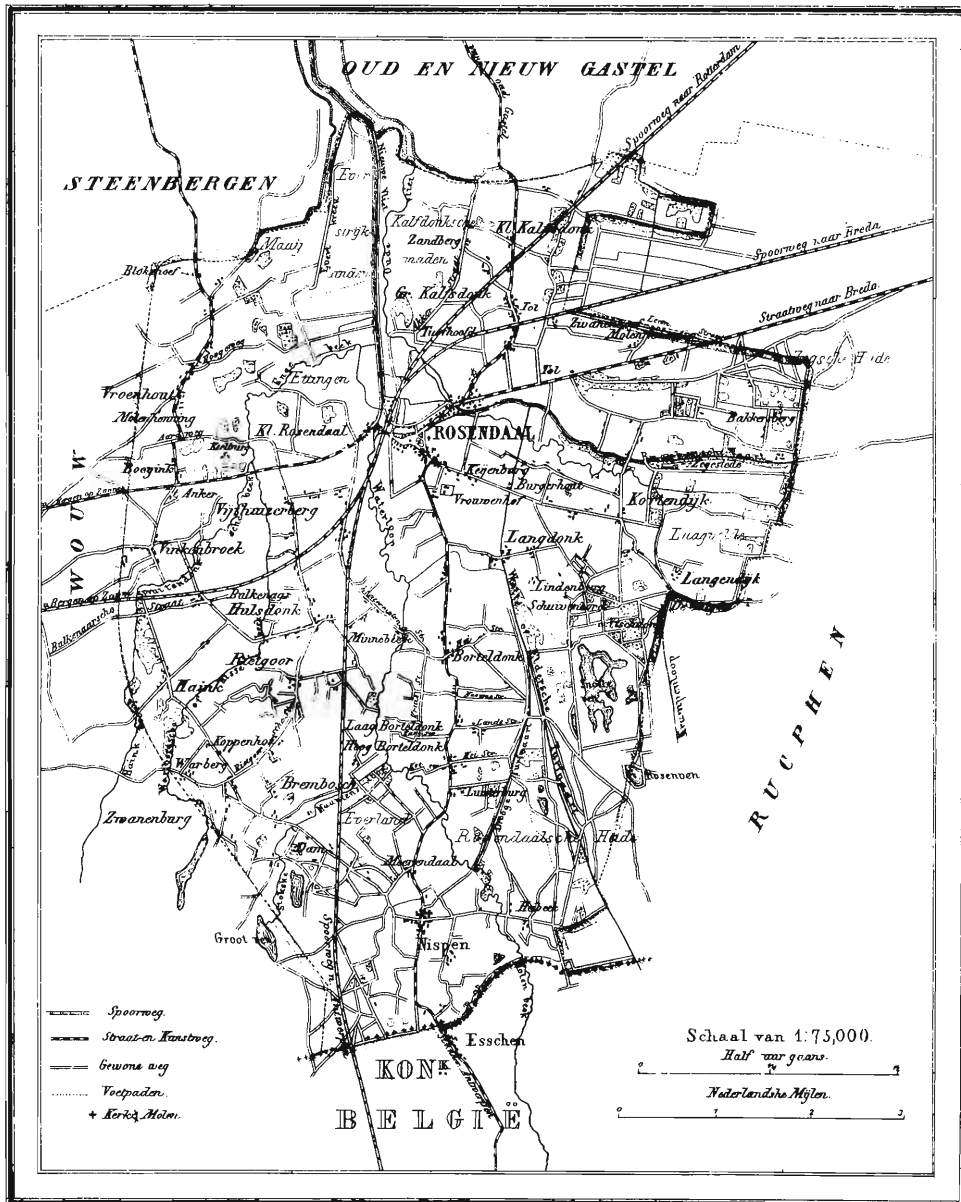
Kerkvoogden en notabelen hadden besloten deze tekening van Punt te laten maken, 'opdat zijne nagedachtenis tot in het

late nageslacht bewaard en in eere zal blijven.’

Adam Philippus van den Hil (1840-1924), executeur-testamentair van Dirk Cornelis Punt, werd in 1884 lid van de raad en bleef dat tot 1902. Hij was gehuwd met Anna Maris (1838-1902), dochter van Huibert Janse Maris (1796-1873) en Anna Punt (1804-1861). Hij was dus een zwager van burgemeester Cornelis Huiberts Maris en een aangetrouwde neef van Dirk Cornelis Punt. In 1885 werd hij in plaats van het afgetreden raadslid Adr. Timmers benoemd tot opperbrandmeester. Van 1873 tot 1877 was hij diaken en in 1886 en 1887 ouderling van de hervormde gemeente. In 1888 werd hij kerkvoogd, welke functie hij in het daarop volgend jaar ruilde voor die van notabele. Hij werd ook voorzitter van het college van notabelen. In april 1903 vestigde het echtpaar Van den Hil-

Maris zich in verband met de gezondheidstoestand van mevrouw Van den Hil te Middelburg, waar ook een dochter woonde. Mevrouw Van den Hil overleed hier al op 10 mei van dat jaar. Van den Hil bleef in Middelburg wonen, waar hij op 17 juni 1924 is gestorven. Hij was de laatste van de Willemstadse bestuurders uit de periode 1813 tot 1890, die direct afstamde van het echtpaar Punt-Craeyensteyn of gehuwd was met een directe afstammeling(e).

Het is duidelijk dat de wijze waarop het stadsbestuur van Willemstad gedurende de negentiende eeuw werd samengesteld veel overeenkomsten vertoont met de ‘familieregeringen’ uit de achttiende eeuw. Ook de cumulatie van openbare bestuurlijke functies en bestuurlijke functies bij de hervormde gemeente is een in het oog springend punt.

1868.

5716 Bunders. 7600 Inwoners.

Uitgave van Hugo Summarte te Leeuwarden.

Rosendaal anno 1868
(J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland Dl. I (Z. pl. Z. j.)

 DE WESTBRABANTSE BESTUUR-
 DERS

Wat voor beeld krijgen we nu van de Westbrabantse bestuurders in de negentiende eeuw op grond van het hiervoor gepresenteerde materiaal?

In de eerste plaats is duidelijk dat ze uit het meer gefortuneerde deel van de bevolking voortkwamen. Dat was immers inherent aan het toenmalig geldende census-kiesrecht. Daarnaast speelde ook familietraditie een belangrijke rol: de observatie van Thorbecke, geciteerd aan het begin van dit boek, ging zeker op voor de Westbrabantse gemeentebestuurders. De familie Van Gilse in Roosendaal en het wijdvertakte Puntennet in Willemstad zijn daarvan duidelijke voorbeelden. Maar nog in 1906 kon *De Grondwet* over E. van Loon schrijven: 'hij was als zoon van een der aanzienlijkste families onzer stad, *als van-zelf voorbestemd* [cursivering van ons] om in de politiek dezer gemeente een groote rol te spelen'.

Vervolgens is hier en daar ook een zekere sociale groepsdruk (naast familietraditie) te onderscheiden: op bestuurders die zich om privé-redenen uit hun functie wilden terugtrekken werd door hun medebestuurders aandrang uitgeoefend om aan te blijven, zelfs al wist men, dat dat een regelmatige en langdurige afwezigheid zou betekenen, zoals in het geval van C.H. Maris in Willemstad.

Tot zover de redenen waarom men in bestuurlijke functies terecht kwam. Hoe

verliep nu zo'n bestuurlijke carrière? Uit de voorbeelden die hierboven zijn gegeven valt wel een zekere carrière-lijn te ontdekken. Men begint met een ambtelijke functie, zoals ontvanger of secretaris, of een bestuurlijke functie in bijvoorbeeld het polderbestuur (zie onder anderen Snoeks in Standdaarbuiten). Vervolgens probeert men het raadslidmaatschap, het wethouderschap en/of het burgemeesterschap te veroveren. Leeftijd is daarbij van ondergeschikt belang. De schoolmeester Snoeks had in Standdaarbuiten al 35 jaar voor de klas gestaan, voordat hij de hier geschetste weg probeerde te gaan. Bij het volgen van dit 'carrière-pad' valt tevens op, dat men niet geneigd is onderweg functies te laten vallen: men cumuleert liever. Veel burgemeesters-niet-raadsleden streefden er naar ook als raadslid gekozen te worden, hetgeen meestal lukte. Niet alleen rijkdom en afkomst waren bepalend voor het al dan niet in aanmerking komen voor bestuursfuncties. Onafhankelijkheid werd met name door de benoemende instanties als een hoog goed gezien, en daarbij werd niet alleen gelet op de financiële onafhankelijkheid van de kandidaten voor bepaalde functies. Een burgemeesterskandidaat in Standdaarbuiten was weliswaar rijk, maar ook 'lomp', en erger nog: hij zou onder de invloed staan van de pastoor en de secretaris. Overigens dezelfde secretaris van wie men jaren daarvoor al vreesde dat hij te zeer 'in de hand van sommige personen een werktuig' was. Ook in dit laatste geval

was men beducht voor een te grote invloed van met name de katholieke geestelijkheid. Als een positief aspect van de Roosendaalse wethouder Van Loon wordt opgemerkt dat 'hij niet aan eene staatkundige partij is gebonden'. Anderzijds werd de politieke stellingname van J.P. van Gilse duidelijk níet gewaardeerd. Afkomst bracht ook zekere verplichtingen met zich mee. Op het moment dat Huibert Dane beneden zijn stand trouwde met zijn dienstbode, waren zijn kansen op een bestuurlijke carrière verkeken. Het bezit van een zeker vermogen had ook zo zijn morele consequenties. Althans een deel van het vermogen diende ten goede te komen aan de maatschappij. We zien de bestuurders dan ook actief op het terrein van de liefdadigheid. P.A.G. van Gilse richtte in Roosendaal een Vincentiusver-

eniging op en zijn vrouw een St. Elisabethsvereniging. In Willemstad was Dirk Punt bereid om grote sommen geld aan de kerk en de diakonie van de hervormde gemeente te besteden.

Om een bestuurlijke functie te veroveren werd soms hard 'op de man gespeeld', zoals in het Standdaarbuitense voorbeeld. Was men eindelijk in de politieke arena beland, dan werden er eveneens met enige regelmaat persoonlijke vetes uitgevochten.

Het feit dat slechts een beperkte groep, waarin men elkaar dus van nabij kende, de bestuursfuncties vervulde, zal daar mede debet aan geweest zijn. Afgezien van dit soort individuele acties, werd er natuurlijk ook bestuurd. Over het gehalte van deze bestuurlijke activiteiten zullen de volgende hoofdstukken gaan.